

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Тема:

Југославија- ДР Немачка (1957-1961)

Кандидат: Стефан Станковић IS16/61

Ментор: Проф. др. Александар Животић

Београд, септембар 2019.

Садржај

Предговор	1
1. Увод	3
2. Немачко питање	4
3. Контакти ДФЈ/ФНРЈ и Совјетске окупационе зоне/Демократске Републике Немачке пре успоставања дипломатских односа.....	29
4. Алуминијумски комбинат.....	39
5. Културна сарадња.....	42
6. Успостављање дипломатских односа ФНРЈ и ДР Немачке.....	45
7. Период билатералне сарадње кроз призму Југословенско-совјетских односа.....	56
8. Београдска конфереција несврстаних земаља од 1. до 6. септембра 1961. године и „немачки проблем“	62
9. Закључак	65
10. Коришћени извори и литература	67

Предговор

Тема овог мастер рада је „Југославија- ДР Немачка (1957-1961)“, и бави се билатералним односима између Федеративне Народне Републике Југославије и Демократске Републике Немачке. Ову тему смо изабрали јер се о њој није писало у југословенској/српској историографији. О ДР Немачкој се писало за време социјалистичке Југославије у виду пропагандних брошура чија политичка се визура мењала у зависности од тренутне државне политике. То су књиге- Ђорђе Д. Раденковић, *Немачка велико питање Европе*, Београд 1951; Душан Пешић, *Виђења на Елби и Одри- Демократска Република Немачка*, Београд 1964; Драгољуб Катић, *Савремена Немачка*, Београд 1968.

Рад је истраживачки и углавном је заснован на необјављеној архивској грађи похрањеној у Архиву Југославије. То су фондови: 836- Канцеларија Маршала Југославије, 837- Кабинет Председника Републике, 507(IX)- Комисија за међународне везе ЦК СКЈ и СО ССРНЈ, 559- Савезна комисија за културне везе са иностранством. Од објављених извора о тзв. „немачком питању“ и давању једне опште слике коришћени су *Материјали о Европској безбедности и сарадњи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 1969. Од најзначајније литературе југословенске/српске и стране историографије су коришћени следећи наслови: Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Београд 2006; Д. Богетић, Љ. Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6 септембра 1961*, Београд 2013; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb 1988; Đoko Tripković, *Jugoslavija-SSSR 1956-1971*, Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Београд 1984; Branko Petranović, Čedomir Štrbac, Stanislav Stojanović, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, Београд 1973. Једина књига из нашег региона која се бави односима Југославије са Савезном Републиком Немачком и Демократском Републиком Немачком, јесте монографија словеначког историчара Душана Нећака- Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke, Zagreb 2004. Ова студија је писана на основу архивске грађе немачких архива и литературе, и нису коришћени извори из Архива Југославије, тако да прилично једнострано и површно

описује прве контакте и каснију сарадњу Југославије и „Источне Немачке“. За опште податке о Немачкој Демократској Републици значајне су књиге Мартина Мек Колија-Мартин McCauley, *The German Democratic Republic since 1945*, London 1983; Мери Фулбрук, *Кратка историја Немачке*, Београд 2013; Група аутора, *Кратка историја Немачке*, Београд 2009. У раду смо користили подједнако изразе Демократска Република Немачка, Немачка Демократска Република и Источна Немачка, јер су сва три присутна у изворима и литератури.

Рад се састоји од четири велика поглавља. Прво поглавље носи назив *Немачко питање*, где смо настојали да опишемо генезу тзв. немачког питања, односно питања послератне поделе и уређења Немачке. Хронолошки су описани сви најзначајни догађаји везани за прве године након Другог светског рата, односи између савезничких сила, успостављање војне и политичке управе у савезничким окупационим зонама. Друго поглавље носи назив *Контакти ДФЈ/ФНРЈ и Совјетске окупационе зоне/Демократске Републике Немачке пре успоставања дипломатских односа*. У овом поглављу се говори о првим званичним препискама између КПЈ и ЈСПН из 1945. године, о успостављању Војне мисије ДФЈ тј. ФНРЈ при савезничком Контролном већу у Берлину и кризи те мисије у време Информбироа, о немачки ратним заробљеницима у Југославији, о културни контактима, плану изградње алуминијумске индустрије у ФНРЈ. У трећем поглављу које носи назив *Успостављање дипломатских односа ФНРЈ и ДР Немачке*, описане су припреме, кореспонденција дипломатским каналима на релацији Београд- Панков и званично успостављање редовних дипломатских односа. У четвртном поглављу, *Период билатералне сарадње кроз призму Југословенско-совјетских односа*, говори се о сарадњи Југославији и ДР Немачке, о успонима и падовима ове сарадње. Ово је зависило пре свега од политике коју је спроводила КПСС према политици СКЈ.

1. Увод

Такозвано „немачко питање“ настало је као последица Другог светског рата, разилажења некадашњих савезника у низу питања као и све веће затегнутости између источне, социјалистичке и западне, капиталистичке политичке идеологије. „Немачко питање“ и општи развој међународних односа имали су узајамно повратно дејство. Оно је било централно европско питање током читавог периода Хладног рата и заоштрених односа два политичка блока.¹

„Немачко питање“ је представљало скуп спорних проблема о унутрашњем друштвено-политичком развоју Немачке. Неки од тих проблема су били континуитет или дисконтинуитет са предходном нацистичком државом, утврђивање немачких граница, питање савезничке окупације, проблем Берлина, проглашење Савезне Републике Немачке и Демократске Републике Немачке за независне државе, као и питање њиховог везивања за западни „капиталистички“ односно источни „социјалистички“ блок. Настанком две нове, у правном погледу суверене државе на територији некадашњег Трећег Рајха, отежавало је питање закључења мировних уговора са савезничким силама и поновним уједињењем Немачке.²

¹ Institut za međunarodnu politiku i privredu, *Materijali o evropskoj bezbednosti i saradnji*, Beograd 1969, str. 269

² Isto, str. 269

2. Немачко питање

Две силе које су највише нанеле ратне штете Немачкој и Јапану биле су Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Ово им је дало златну прилику да преобликују политичку конфигурацију света. Четворица савезничким команданата- Двајт Ајзенхауер, Латр д Тасињи, Бернард Монтгомери и Георгиј Жуков саставили су декларацију која је тврдила да „није више постојала централна немачка влада која је могла да одговори на захтеве победничких сила“. Немачка је била подељена на четири зоне а Берлин на четири сектора. Успостављено је било Савезничко Контролно Веће како би се бавилаосвим стварима које су се тичале читаве Немачке. Совјетске трупе су 1.7.1945. године стационирале у својој источној окупационој зони. Америчке и британске трупе су 3.7.1945. године окупирале Западни Берлин, а Французи су стигли 12.8.1945. године. Совјети су били најбоље припремљени за окупацију. Три групе немачких комуниста је одлетело из Москве за Берлин, Саксонију и Мекленбург-Померанију и пре него што су ратна дејства престала. Вође ових група били су Валтер Улбрихт (WalterUlbricht), Антон Акерман (AntonAckermann) и Густав Соботка (GustavSobottka). Њихов задатак је био да помогну Црвеној Армији да успостави цивилну управу.³

Пред завршетак рата, у априлу 1945. године, формулисана је по први пут политика САД-а у Директиви Уједињених шефова бр. 1067 упућеној генералу Ајзенхауеру. Према овом документу, основни циљ био је да се онемогући Немачкој да поново отпочне рат и да се нацизам замени демократским уређењем. Извесни амерички кругови су сматрали да Немачка треба да буде подељена (Sumner Wells), док су други захтевали да се сва индустрија из Рура демонтира и преда савезницима (министар финансија Ханс Моргентау). Стејт департмент и Министарство рата САД-а су били против ових тендеција.

4

³Валтер Улбрихт је 17.4.1965. године изјавио за источннемачки лист Neues Deutschland: „Разрадили смо били све детаље, од успостављања управе до организовања кулуре. Такође смо имали листу противника Хитлера за које смо претпоставили да живе у Берлину. Ово је укључивало комунисте и социјалдемократске чланове Рајхстага као и вође буржоаске опозиције који су били противници Хитлера. Овакво припремљени, стигли смо у Немачку 30. априла 1945. године и 1. маја 1945. смо стигли до Берлина

⁴ Архив Југославије, фонд 836 (у даљем тексту АЈ, 836)- Канцеларија Маршала Југославије, I-3-b/456, Elaborat „Politika SAD prema Nemačkoj“, S. А, фолијација 2

Савезничка окупација целе немачке територије није била војна окупација у традиционалном смислу, пошто су савезници, на основу безусловне капитулације, распустили сву немачку власт и преузели на себе врховну власт преко Контролног савета састављеног од четири војна команданта над читавом Немачком. Контролни савет је фактички био немачка влада, али је свака од четири силе-победнице имала суверену власт у својој окупационој зони.⁵

Потсдамска конференција је била одржана између 17. јула и 2. августа 1945. године донела је одлуке кључне за будућност Немачке. Пошто је била организована у совјетској окупационој зони, тиме је наглашена растућа моћ СССР. Маршал Стаљин је постао кључна фигура, председник Хари Труман се са њим срео по први пут на Конференцији. Објављен је комунике 2. августа 1945. године који је указао да су се савезници надали дугом периоду окупације. Хари Труман и Клемент Атли су прихватили као чињеницу немачку границу према истоку. Замисао је била да Немачка буде третирана као економски ентитет, али је њен војни потенцијал требало да буде елиминисан. Одсуство детаљног споразума између савезника о политици према Немачкој довело је до састанка и одлуке у Потсдаму. Принципи објављени у Потсдаму представљали су заједнички именитељ савезничке немачке политике за време и непосредно после рата. Ускоро се, међутим, показало да свака од окупационих сила на свој начин тумачи одлуке о којима је било речи у Потсдаму, што се негативно одражавало у раду Савезничког контролног савета. У првом реду су Французи готово потпуно блокирали рад Савета услед свог непомирљивог става по питању успоставе централних немачких агенција. У првој послератној години САД су настојале да нађу *modus vivendi* са СССР-ом. Потсдам је био један од покушаја у том правцу. У том светлу се може тумачити пристанак Американаца да се источне немачке територије ставе под управу Пољске и да се исели 22 милиона Немаца из источноевропских земаља, те да више од годину дана нису реаговали на тврдње Пољске да су границе на Одри и Ниси дефинитивне.⁶

Америчко управљање у зони која им је била одређена имало је пуно недостатака због недостатка искуства и кадра, што се нарочито одражавало у спором уклањању нациста и неразумевању културних и социјалних потреба Немачке. Ипак се у тој зони

⁵ Исто

⁶ Архив Југославије, Фонд 836-Канцеларија Маршала Југославије (у даљем тексту АЈ, 836), I-3-b/456, фолијација 3

одмах после Потсдама успоставила немачка самоуправа, прво на локалној бази а затим у појединим покрајинама зоне. Дозвољен је био рад немачким политичким партијама. Извршени су избори и донесени избори за поједине покрајине.⁷

У Лондону је 23. фебруара 1948. године одржана конференција три западне силе са представницима земаља Бенелукса. На конференцији се, с обзиром на неуспех конференције Савета министара, дискутовало о облицима уређења будуће немачке државе, репарацијама, односу Западне Немачке према европском програму обнове и питање контроле Рура. У наставку конференције (од 20. априла до 7. јуна 1948. године) одлучено је да се сазове нека врста уставотворне скупштине са задатком да се изради устав за Западну Немачку. У међувремену су настављени преговори по питању Окупационог статута, који је као резултат конференције три министара спољних послова у Вашингтону, био поднет председнику Парламентарног савета 10.04.1949. године. У исто време поднет је и савезнички споразум о успостављању контроле путем савезничке високе комисије. У априлу долази до обнављања преговора између четири силе о Немачкој, због чега је приступљено убрзаном доношењу устава, како би се на конференцији већ дошло са готовим чињеницима. После низа преговора између Парламентарног савета и војних гувернера усвојен је 8. маја бонски устав, који је пошто су га, уз извесне измене прихватили војни гувернери, прокламован 23. маја 1949. године, на дан почетка рада Париске конференције.⁸

Другог августа 1945. године утврђено је Потдамским споразумом⁹ да се Немачка за време окупације сматра као политичка и привредна јединица. По заповести совјетских окупационих власти већ је 1945. године уређена једна централна управа у совјетској окупационој зони, са задатком да целокупну совјетску зону организује као административну (државну) јединицу. У совјетској окупационој зони се упорно политички и привредно радило на томе да се изглед немачких крајева под руском управом промени и да се тиме успостави удаљавање између источне и западне зоне Немачке.¹⁰

На Њујоршкој конференцији од 4. новембра до 11. децембра 1946. године дошло је до измене мишљења међу савезницима по питању будуће државне форме. И на

⁷ Исто, фолијација 4

⁸ Исто, фолијација 6

⁹ АЈ,836 ф.38, I-3-b/457, Stav Rusa, zapadnih okupacionih sila i Nemaca po pitanju jedinstva Nemačke, фолијација 22

¹⁰ Исто, фолијација 23

Лондонској конференцији заменика министара спољних послова од 14. јануара до 25. фебруара 1947. године као и на Московској конференцији од 10. до 22. марта главна питања остала су нерешена. У међувремену у свакој од зона дошло је до посебног развоја. У Британској зони долази 30.4.1947. године до реорганизације Зоналног савета а између Британске и Америчке зоне долази до спајања и ствара се Привредни савет, чији је задатак заједничка двозонална привредна управа. У Совјетској зони се, по наређењу војних власти, формира Привредна комисија као централна управа на привредном подручју Зоне.

11

На Московској конференцији министара спољних послова у марту 1947. године амерички министар спољних послова Џорџ Маршал истакао је да је било потребно „образовати привремену немачку владу, приступити изради демократског немачког устава и третирати Немачку као јединствену привредну целину“. Ернст Бевин је изнео јединствени британски став према коме је било потребно да се донесе немачки устав за немачку државу због унапређења политичке децентрализације у политичкој структури Немачке и за развијање локалне самоуправе. Устав је требало да предвиди да сва власт остане у рукама земаља са изузетком овлашћења која ће се нарочито пренети на централну владу. Вјечеслав Молотов, министар спољних послова СССР-а, био је против федеративног уређења Немачке и предложио формирање ресор централних немачких административних управа за финансије, индустрију, саобраћај и трговину. Такође је предложио да Контролни савет изради привремени устав, предложивши и спровођење парламентарних избора и стварање немачке владе. Уз услов да „централна немачка не треба да буде састављена само од представника земаљских влада, како су то предлагале америчка и британска делегација, већ од представника масовних демократских делегација. У вези са јединством Немачке Молотов је оштро критиковао план о политичком и привредном спајању три западне зоне, напоменувши да би ова мера представљала даљи корак на путу ликвидације Немачке као јединствене државе.¹²

После Вашингтонске конференције три велике западне силе и доношења устава СР Немачке, спроведени су током августа 1949. године у три западне окупационе зоне, парламентарни извори за избор првог немачког Бундестага, а 21. септембра је Конрад

¹¹ АЈ, 836, I-3-b/455- Проблем немачког јединства и независности (фолијације 4,5)

¹² Група аутора, *Кратка историја Немачке*, Београд 2009, стр. 160

Аденауер, као представник CDU (Хришћанско-демократске уније) заједно са FDP (Слободна демократска партија) и DP (Немачка партија) прву владу, која се са малим изменама још увек налази на власти. Приликом представљања парламенту, Конрад Аденауер је новој влади углавном поставио следеће задатке-Захтев за обустављање демонтаже немачких фабрика; Ослобођење немачких ратних заробљеника, а посебно заробљеника из СССР-а и Југославије; Непризнавање пољско-немачке границе на Одри и Ниси.¹³

Првог октобра 1949. године Влада СССР-а је предала амбасадорима САД-а, Велике Британије и Француске ноту, којом је протествовала против стварања западно-немачке државе подвлачећи да је то противно Потсдамском споразуму и споразуму четири велике силе постигнутом на састанку Савета министара спољних послова у Паризу јуна 1949. године. Сличне ноте упутиле су и владе земаља чланица Коминформа.¹⁴

У међувремену је дошло и до радикалних друштвено-економских односа у Совјетској окупационој зони. Једна од првих мера била је и земљишна реформа: сви велики пољопривредни поседи (преко стотину хектара), као и они који су припадали бившим нацистима били експроприсани, а земљиште је било поново подељено, делом ситним сељацима и радницима који нису поседовали земљу, делом избеглицама са истока, а део земље је прешао у државно власништво. Велика индустрија, рударство и банкарство били су национализовани, а мере које су биле предузете су биле штетне по континуитет у постојању малих приватних предузећа, која су постепено била потиснута из економије. Експропријација имовине нациста и ратних злочинаца било је очигледно оправдање. Постојао је и шири аргумент да је монополистички капитализам као друштвено економски систем допринео развоју националсоцијализма, тако да је чишћење од нацизма захтевало трансформацију самог капитализма. Одржан је био референдум у Саксонији, на коме је већина дала подршку одређеним мерама. У исто време Совјетски Савез је извлачио огромну репарацију из своје зоне. У почетку су машине и залихе једноставно одношене у Совјетски Савез; када су то показало као неделотворно нека предузећа у Совјетској окупационој зони су постала совјетско власништво као Совјетско акционарско друштво (Sowjetische Aktiengesellschaft- SAG). До 1949. године Совјетска окупациона зона је

¹³ Исто, 168

¹⁴ Исто, 170

прошла кроз велику трансформацију у политичком, економском и друштвеном животу: под комунистичком контролом, некадашња значајна класа пруских јункера и велики капиталисти су потпуно изгубили свој материјални основ егзистенције, радикална реконструкција индустрије и пољопривреде је била у току, а ЈСПН је под вођством комуниста и уз помоћ Совјетске војне администрације, постигла доминацију у политичком животу, саботирајући сваки покушај увођења истинске демократије у постнацистичку Источну Немачку.¹⁵

Совјетска Војна управа је још у току 1945. године дозволила оснивање и делатност антифашистичких странака и синдиката. Комунистичка партија Немачке је била прва партија која се појавила 11. јуна 1945. године. У њеном манифесту се није говорило о социјалистичкој трансформацији Немачке већ о довршавању револуције из 1848. године. Руководство је било против наметања совјетског система Немачкој пошто ово не би одговарало „условима развоја“. Настојали су да створе „антифашистички демократски режим“ у „демократској републици“. Комунисти који су остали у Немачкој за време националсоцијализма нису састављали манифест- то су учинили функционери КП Немачке који су били у егзилу у Совјетском Савезу. Тринаесторо од шеснаесторо потписника (од који су две биле жене), вратили су се у Немачку возом Црвене Армије. Сви они су прошли процес стаљинизације КП Немачке током Вајмарске републике и преживели су тзв. Стаљинове чистке од 1936. до 1938. године. Номинални вођа КП Немачке је био Вилхелм Пик, али духовни вођа био је Валтер Улбрихт. Такође кључни функционери су били Антон Акерман и Франц Далем. Комунистичка партија Немачке више није била секташка, маргинална партија, већ је постала народна, национална партија. Социјалдемократска партија Немачке се поново појавила 15. јуна 1945. године. Њен вођа је био Ото Гротевол, а остали важни функционери су били Макс Фечнер и Густав Дарендорф. Они су настојали да заједно са члановима КП Немачке створе уједињену социјалистичку партију. Хришћанско-демократска партија јединства Немачке се појавила као трећа партија 26. јуна 1945. године у Совјетској окупационој зони. Четврта је била Либерално-демократска партија Немачке и чиниле су је 4 некадашње партије центра

¹⁵ Ц. Л. Гедис, *Хладни рат*, Београд 2003, стр, 175

Вајмарске републике. Све четири партије са територије касније ДР Немачке су 14. јула 1945. године формирале „блок антифашистичко-демократских партија“.¹⁶

У совјетској зони активне су биле и Хришћанско-демократска унија (Christlich-Demokratische Union- CDU)- она је као и у западним зонама представљала нову хришћанску партију, која је покушавала да уједини католике, који су раније подржавали Партију центра, са буржоазијом и десничарским протестантима, Либерално-демократска партија Немачке (Liberal-Demokratische Partei Deutschlands- DBD). Комунисти су основали још две партије, Демократску сељачку странку (Demokratische Bauern Partei Deutschlands) и Националдемократску партију Немачке (Nationaldemokratische Partei Deutschlands- NDPD)- како би укључили потенцијално неактивне изборне јединице и ослабили подршку конзервативним партијама. До 1948. године све партије у Совјетској окупационој зони биле су „координисане“, под контролом ЈСПН.¹⁷

Волфганг Леонард (Wolfgang Leonhard) је 7. маја 1969. године изјавио за лист „Die Zeit“ да је Немачка требало да прође кроз дуг период окупације. Дозвољавање политичким партијама да поново почну са својим радом није долазило у обзир током прве године окупације. Чим је политичка активност постала могућа, почеле су да се оснивају антифашистичке масовне организације назване Блок борбене демократије. Аграрна реформа је почела да се спроводи од лета 1946. године.¹⁸

Посебна пажња је била усмерена у успостављању локалне власти у оним деловима (Bezirks) које је требало да окупирају западне силе. На сваком радном месту убачена је не више од једне трећине комуниста, како би се осигурало да комунисти имају добре изгледе да буду потврђени на положаје од стране Американаца, Британаца и Француза. Градска влада за источни сектор Берлин успостављена је 14.5.1945. године са др Артуром Вернером као градоначелником (Artur Werner). Вернер није припадао ни једној партији али седморо од 16-оро су били чланови КП Немачке. Комунисти су и пре доласка националсоцијалиста на власт 1933. године држали поједина места локалне самоуправе, али никада нису имали комплетну контролу над локалном самоуправом. Совјети су деловали унилатерално у успостављању локалне власти. Совјетска Војна Администрација у Немачкој (Sowjetische Militär administration in Deutschland, SMAD) је била успостављена

¹⁶ Исто, 189

¹⁷ Група аутора, нав. дело, стр. 201

¹⁸ М. McCauley, *The German Democratic Republic since 1945*, London 1983, 11

9.6.1945.године да би управљала Совјетском окупационом зоном (Sowjetische Besatzungszone- SBZ). Совјетске војне администрације су 9.7.1945. године биле успостављене у сваком *ланду* и провинцији. Први заповедник СВА је био маршал Георгиј Жуков, а неследио га је маршал Василиј Соколовски у априлу 1946. године.¹⁹

Наређењем бр. 17 Совјетске војне администрације од 27.7.1945. године створено је било у Совјетској окупационој зони 11 централних немачких администрација. Оне су иницијално биле одговорне једино Совјетској зони. Постојале су управе за транспорт, информације, енергетику, трговину, индустрију, пољопривреду, финансије, рад и социјалну заштиту, здравство, образовање и правду. Петорица од председника ових администрација били су кадрови КП Немачке- Едвин Хоернле (пољопривреде), Вилхелм Коенен (рада и социјалне заштите), Паул Вендел (образовање). Полицијске функције, као што је била контрола саобраћаја и борба против криминала, постале су брига нове силе почетком јуна 1945. године. Ово је била Народна милиција (Volkspolizei).²⁰

До 1948. године Совјетском Савезу је главни циљ био наплата репарација из зоне коју су контролисали. Према Споразуму у Јалти бивша Нацистичка Немачка је требало да плати СССР-у репарације у укупном износу од 10 милијарди долара. Наплаћивање је било извршавано у разним видовима: демонтирањем индустријских постројења (1392 фабрике и 7200 км железничке пруге), запленом 213 предузећа на територији окупационе зоне, која су постала власништво совјетских акционарских друштава, узимањем од текуће производње итд. Према западним проценама СССР је до 1950. године наплатио сву суму репарације. Међутим, влада СССР-а је 16. маја 1950. године изјавила да је до тада наплатила била само 3 милијарде и 658 милиона долара, да је смањила износ репарације на укупно 6 милијарди и 892 милиона долара. После побуна становништва у више градова ДР Немачке у јуну 1953. године, СССР је изјавила да се почев од 1. јануара 1954. године одриче преосталих репарација и да ће предузећа која су постала совјетска акционарска друштва вратити ДР Немачкој. Совјетски Савез је такође брисао послератна дуговања Источне Немачке према СССР-у.²¹

„Борба“ је 18. јуна 1953. године објавила коментар под насловом „Маска социјализма пада“ у коме је истицало како су немири у Источном Берлину избили у

¹⁹ М. Фулбрук, Кратка историја Немачке, Београд 2013, стр. 130

²⁰ Исто, стр. 135-140

²¹ Исто, 141

тренутку у коме су на првим страницама новина још били слични догађаји у чехословачким градовима Плзену, Брну, Острави и Прагу. Узрок и једнима и другима је лежао, према писању „Борбе“, у недемократској и пљачкашкој политици тамошњих влада, тј. у великој беди широких маса које су се, упркос страшном терору, одважиле и супротставиле властима, схвативши да су оне уместо социјализма успоставиле диктаторски режима подложен СССР-у. Дан касније, београдски дневни лист „Политика“ је оценила да су спорне одлуке Политбироа ЈСПН, од 9. јуна 1953. године, које су изазвале револт радника, нису само указивали на неуспех совјетске политике, као се тврдило на Западу, већ и то да су могућности за социјалистички развој DDR-а (Deutsche Demokratische Republik) жртвоване непосредним интересима совјетске спољне политике, која је од тог тренутка постала усмерена на политику попуштања са Западом. У релативно смиренним коментарима западних влада „Политика“ је наине, открила знакове компромиса између блокова, у склопу кога би рачун требало да плати немачки народ, тј. социјализам који је немирима у ДР Немачкој „још једном издан“. ²²

Неколико дана касније „пуч“ у Источном Берлину је доживео својеврсну репризу у Москви. Ухапшен је 26. јуна 1953. године шеф НКВД-а Лаврентиј Берија. О његовој вези са догађајима у Источном Берлину доста се шпекулисало на Западу. Тврдило се да се Берија, у жељи да се наметне као стручњак за спољну политику, преко својих сарадника у Јединственој социјалистичкој партији Немачке, министра државне безбедности (Das Ministerium für Staatssicherheit der DDR- Stasi) Вилхелма Цајсера (Vilhelm Zaisser) и главног уредника листа „Neues Deutschland“ Рудолфа Хернштата (Rudolf Herrnstadt), уплитао у решење тзв. „немачког питања“, и то у правцу потпуног повлачења СССР-а из ДР Немачке, тј. њеног препуштања западним савезницима. Такође је, наводно, приликом хапшења Лаврентија Берије у његовој торби пронађено писмо Александру Ранковићу, у вези решења југословенско-совјетског спора. У јулу 1953. године су били смењени Цајсер и Хернштат, као и министар правде Макс Фечнер (Max Fechner). ²³

Овај хипотетички план напуштања ДР Немачке од стране Совјета није био непознат југословенском партијском и државном руководству. Само неколико дана пре избијања побуне у Источном Берлину, у главном граду Савезне Републике Немачке

²²D. Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988., str. 99

²³ Исто, 102

(Bundesrepublik Deutschland- BRD), нашао се Моша Пијаде и тамо разговарао са шефом Социјалдемократске партије Немачке (Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD) Ерихом Оленхауером (Erich Ollenhauer). Према тајном извештају француског високог комесара у СР Немачкој, Андре Франсоа Понкетом (André François-Poncet), Моша Пијаде је остављао утисак да је био у уском контакту са Совјетима и да је зато могао поуздано говорити о њиховим намерама. Према Пијади, њихова жеља за детантом је била искрена, јер им је био нужен предах, па су у том смислу били спремни на значајније уступке. За немачке саговорнике је, са друге стране, била сензационална изјава Моше Пијаде да је Кремљ био спреман, без много компликација, да према ДР Немачку (некадашњу Совјетску окупациону зону- Sowjetische Besatzungszone-SBZ), јер су, наводно, доказали да она може бити само извор бројних неприлика.²⁴

Приликом пријема британског премијера Клемента Атлија (Clement Richard Attlee), француски амбасадор у ФНРЈ Филип Бауде (Philippe Baudet) разговарао је са Едвардом Кардељом. Једна од најактуелних тема у том моменту је била совјетска нота западним савезницима о „немачком питању“, од 16. августа 1952. године, и кога се могло наслутити да се Москва коначно одлучила за трајну поделу Немачке, тј. за пуну интеграцију ДР Немачке у социјалистички лагер. Е. Кардељ је тако протумачио Филипу Баудеу совјетске поруке, о чему је француски амбасадор већ 18. августа известио Quai d'Orsay (Министарство спољних послова Четврте Француске републике). Кардељ је француском амбасадору поновио тезу које је Јосип Броз Тито редовно пласирао у својим интервјуима за западне новине, да је влада Георгија Маљенкова, као и раније Стаљинова, била одлучна да не попусти у „виталним“ питањима као што су била Немачка и Аустрија, и да су западне силе и даље морале да наступају чврсто али без „провоцирања“ Кремља. Бауде је претпоставио да је Кардељ под „провоцирањем“ сматрао укључивање СР Немачке у Европску одбрамбену заједницу.²⁵

Демилитаризација и денацификација Совјетске окупационе зоне се брзо и успешно остварила. Годину и по дана након совјетске окупације, Војна управа је 1.

²⁴ Исто, 113

²⁵ Исто, 114-116

јануара 1947. године саопштила да се у затвору налазило „59.965 нациста и 14.120 ратних злочинаца“.²⁶

Процес денацификације у Совјетској окупационој зони је био доста радикалан, док се у западним зонама тим проблемом бавила велика и релативно неефикасна бирократија. Из раног, казненог концепта „колективне кривице“ убрзо се развио низ праваца у политици који су водили већој дискриминацији, иако никада није постало јасно да ли је основни циљ био да се Немачка очисти од нациста или да се националсоцијалисти очисте од мрља нацизма. То је такође навело Немце да покушају да оправдају и да заташкају своју прошлост уместо да се искрено суоче са својим учешћем у Трећем рајху. Велики број „бивших нациста“ полако је поново био укључен у друштвени и политички живот Тризоније тј. Бизоније. Изузеци су били главни ратни злочинци, од којих је некима било суђено током Нирнбершког процеса. У западним зонама окупиране Немачке нису предузимане никакве радикалне мере друштвено-економске трансформације. Савезници су спречили предложене мере социјализације и задржали у Западној Немачкој капиталистичку тржишну економију. Од почетка су постојале несугласице међу савезницима шта да се уради са постнацистичком Немачком, не само између влада западних земаља и СССР, већ ми између самих западних земаља. Промена политике на Западу довео је до стварања две немачке државе 1949. године. Након напуштања тзв. Моргантауновог плана, који је планирао комплетну деиндустријализацију Немачке, који је и касније остао присутан у првобитном документу о америчкој политици JCS 1067, од 1946/7. године јасно је могао да се запази значајан помак у политици западних сила према окупираној Немачкој. Јуна 1947. године донет је био Маршалов план за реконструкцију послератне Европе. Овај план је предвиђао економску и политичку реконструкцију у оним правцима који су могли користити новој међународној улози САД, њеној политици „отворених врата“ у трагању за новим тржиштима, као и „Трумановој доктрини“ обуздавања надлазеће плиме комунизма и совјетског експанзионизма. Понуђен је био под тако дефинисаним условима како би одбијен у земљама које нису биле тржишно оријентисане и које су под совјетским утицајем. Маршалов план је представљао одлучујући корак у удаљавању западног дела Немачке од Совјетске окупационе зоне, као

²⁶ Институт за међународну политику и привреду, *Материјали о европској безбедности и сарадњи*, Београд 1969, 35

и укључивање Западне Немачке у ширу мрежу западноевропских економских и политичких организација током Хладног рата. У јануару 1947. године британска и америчка зона су се спојиле и постале су „двојна зона“ - Бизонија, која је основала своју „квазивладу“ под називом Економски савет.²⁷

Немачка Економска Комисија је од 9. марта 1948. године постала de facto источнонемачка влада. Њен председник је био Хајнрих Рау (Heinrich Rau) из ЈСПН, и четворо од шесторо су били чланови исте партије. Двогодишњи план за 1949-1950. годину био је усвојен од стране ЦК ЈСПН 30.6.1948. године. Национализовани сектор индустрије је покрио само 39 посто читаве производње за 1948. годину, исто као и приватни сектор. Преосталих 22 одсто су прокривала Совјетска акционарска предузећа. Иако су практично све веће фабрике и предузећа била у рукама државе, постојало је још 36000 приватних предузећа, претежно лаке индустрије, а крупнији фармери су још увек поседовали четвртину пољопривредног земљишта. Овај први план је предвиђао повећање производње од 35 посто тј. 86 посто производње из 1936. године.²⁸

Други конгрес ЈСПН је у септембру 1947. године је заступао тезу о „борби за немачко јединство“ и позвао на референдум о изјашњавању за „уједињену немачку демократску државу са децентрализованом администрацијом. Руководство ЈСПН је сматрало да је ЈСПН водећа политичка партија у Немачкој, и да она прати посебан немачки пут у социјализам. Валтер Улбрихт је такође изјавио: „Ми смо на путу да постанемо партија новог типа“. Комунистички информациони биро је такођем основан у септембру 1947. године, и Андреј Жданов је, говорећи у име Стаљина, изјавио да је свет подељен на два табора, а Индија и Индонезија су биле изван оба табора. Први је био „Демократски“ табор, који је предводио Совјетски Савез, а други „империјалистички“ вођен од стране Сједињених Држава. ЈСПН је била једна од комунистичких партија које нису биле позване на оснивачки конгрес али је убрзо постало очигледно да ће пратити линију Коминформа. Главна функција Информационог бироа је био надзор преласка источних и југоисточних европских земаља у „народне демократије“, промоцију и имплементацију совјетског искуства и совјетског економског модела.²⁹

²⁷ Исто, стр. 40

²⁸ Исто, стр. 190

²⁹ М. McCauley, нав. дело, стр. 25

Неспособност Већа Министара спољних послова да се сложе, довело је до разилажења два дела Немачке. Када је маршал Василиј Соколовски напустио Савезнички Контролни савет 20. марта 1948. године, четворна управа Немачком је фактички укинута. Коначан удараца је била реформа валуте од 20. јуна 1948. године који је увео Немачку марку (Deutsche Mark) у Западну Немачку и на тај начин је престало економско јединство нације и такође поделило Берлин. Совјетски представници су напустили Командантуру 16. јуна 1948. године која је управљала престоницом, и одговорила на реформу валуте у Западној Немачкој реформом Источне марке (Ostmark), која постаје валута у Совјетској окупационој зони Немачке 24. јуна 1948.године. Источна марка је требало да покрије читав Берлин, међутим западни савезници су следећег дана, 25. јуна објавили да је Немачка марка легална валута у западном сектору Берлина. Градска власт у Берлину, чије је седиште било у источном, совјетском сектору града, гласала је да се дозволе две валуте у граду, услед протеста представника ЈСПН. Једино средство који су Совјети имали да искористе била је економска блокада Западног Берлина. Ово је започело 19. јуна 1948. године и трајало је до 12. маја 1949. године. Западни савезници су успели да направе тзв. „ваздушни мост“ тј. да снабдевају становнике западног сектора Берлина потребним стварима из ваздуха, бацајући пакете са падобранима. Немачко становништво је од тада почело да гледа на западне савезничке не више као на победнике, окупациону силу, већ као на подршку у очувању западних вредности против комунистичког Истока. Блокада је знатно олакшала успостављање Савезне Републике Немачке на западу.³⁰

Формиран је Народни конгрес у Совјетској окупационој зони, који је требало да ојача совјетску позицију на Конференцији министара спољних послова у Лондону, одржану новембра 1947. године. Први немачки Народни конгрес је био одржан у Берлину од 6. до 7. децембра 1947. године. Ово је требало да буде Свенемачки конгрес али је само КП Немачке била присутна из западних зона. Захтеви на Конгресу су били да се формира свенемачка влада и да се одрже избори о Народној скупштини. На Конгресу су били и представници Хришћанско-демократске уније Јакоб Кајзер (Jakob Kaiser) и Ернст Лемер (Ernst Lemmer), међутим, совјетски пуковник Сергеј Иванович Тјулпанов из Совјетске војне администрације их је склонио са руководећег партијског положаја и поставио Отоа Нушкеа (Otto Nuschke). Нушке је отворио Други конгрес 17. марта 1948. године, и заједно

³⁰ М. Фулбрук, нав. дело, стр. 222

са Вилхелмом Пиком (Wilhelm Pieck) из ЈСПН и др Вилхелмом Килцом (Wilhelm Külz) постао један од председника Президијума, изабраног од стране Народног Већа.³¹ Хришћанско-демократска унија и Либерално-демократска партија Немачке су се на земаљском (лендовском) и окружном нивоу Совјетске окупационе зоне супротстављали нарастајућем утицају Јединствене социјалистичке партије Немачке. Обе партије су знатно ослабиле када су 1948. године створене две нове партије. Прва је била Демократска сељачка партија Немачке (основана 29. априла 1948. године) на челу са Ернестом Голденбаумом (Ernst Goldenbaum), бившим чланом КП Немачке. Партија је требало да привуче за чланове људе са села који су се одупирали учлањењу у ЈСПН. Друга партија је била Национална демократска партија Немачке (основана 25. маја 1948. године) на челу са Лотаром Болцом (Lothar Bolz), такође бившим чланом КП Немачке. Ова партија се фокусира на бивше официре, националсоцијалисте и представнике средње класе. Почетни слоган партије је био- „Против марксизма- за демократију“. Међутим при дну њихових пропагандних плаката, писало је ситним словима- „Уз дозволу Совјетске војне администрације“. Представници ЈСПН су, у ствари, на руководећа места ових наизглед опозиционих партија, супротних идеологија у односу на већинску SED, хтели да створе утисак вишепартијског система у Совјетској окупационој зони. Иако је Савез слободних немачких синдиката требало да буде надпартијска организација, он је у ствари јако брзо потпао под утицај источнонемачких комуниста. На другом конгресу FDGB (Freier Deutsche Gewerkschaftsbund).³²

У Совјетској окупационој зони је као против мера формирана Немачка економска комисија. Примена програма економске помоћи у Западној Немачкој захтевала је реформу валуте јер је стара рајхсмарка практично постала безвредна. Предлог монетарне реформе је био дат у јуну 1948. године, којим је уведена немачка марка (Deutschmark) понуђен је био Совјетима под неприхватљивим условима. Совјети су ово искористили за увођење властите, засебне валуте. Такође су покушали да онемогуће западним савезницима онемогуће приступ Берлину, лоцираном у срцу совјетске зоне- затворили су били копнене и водене прилазе граду. Западни савезници су се борили против блокаде Берлина достављањем ваздушне помоћи- неопходне намирнице достављане су биле авионима

³¹ Исто, стр. 36

³² Исто, стр. 234

током читаве јесени, зиме и пролећа 1948/49. године. Ранији бастион пруског национализма и нацистичког милитаризма постао је симбол западне слободе и демократије, који је требало заштити по сваку цену. Ваздушна помоћ је симболизовала драматичну трансформацију политике западних земаља према њиховом делу Немачку: Западна Немачка није више није била поражена држава презрених нациста, већ је требало да постане демократски савезник у борби против „тоталитаризма“ и комунизма у наступајућем хладном рату. Од лета 1948. године разматране су могућности са се сачини устав за нову државу у западном делу Немачке. У мају 1949. године проглашен је Основни закон СР Немачке (Grundgesetz). Са друге стране, Устав новоуспостављене Демократске Републике Немачке из октобра 1949. године заснивао се на марксистично-лењинистичком принципу демократског централизма, у коме различите политичке партије и масовне организације заступљене у парламенту имају одређени број места, који им је био унапред додељен и над којим је ЈСПН имала контролу.³³

У изјави поводом оснивања ДР Немачке датој 22. октобра 1949. године говорило се: „Супротно Потсдамском споразуму којим је одлучено да се за све време окупације Немачка требало да се сматра као политичка и привредна целина, у Совјетској зони су већ 1945. године биле установљене централне управе са сврхом да се цела Совјетска зона у државном погледу организује јединствено.“ Тако је 12. јуна 1947. године образована Привредна комисија. Привредно и политичко одвајање Совјетско зоне од остале Немачке спровођено је даље формирањем Првог народног конгреса од 6. децембра 1947. године, сазивањем Другог конгреса од 18. марта 1948. године, формирањем Народног већа истог дана и давањем налога Већу да изради устав и најзад доношењем устава од стране Народног већа 19. марта 1949. године.³⁴

На IX заседању Немачког народног већа о оснивању Националног фронта демократске Немачке кривица за поделу Немачке баца се искључиво на западне окупационе силе „које у Западној Немачкој спроводе систем националног поробљавања у виду продужене окупације, а ради остварења својих циљева. Западне силе су, повредивши Потсдамски споразум извршиле расцеп Немачке и образовале западно-немачку сепаратну

³³ Ц. Л. Гедис, нав. дело, стр. 184

³⁴ Исто, стр. 188

државу, која је створена на темељу супротстављања и провокаторског изазивања Савезне Републике Немачке против Демократске Републике Немачке и на темељу федерализма.³⁵

У резолуцији се износе предлози за платформу Националног фронта демократске Немачке, платформу „која је требало да обухвати сва крупна национална питања, која су данас уједињавала читав немачки народ а то су, пре свега, јединство Немачке, мировни уговор, повлачење окупационих трупа у кратком року по склапању мировног уговора којим ће се одредити коначна демилитаризација, успостављање националне самосталности и суверенитета немачког народа на демократској основи.“ У вези са тим Централни комитет Јединствене социјалистичке партије Немачке формулисао је захтеве Националног фронта демократске Немачке у 23 тачке, тражећи успостављање националне самосталности и суверенитета немачког народа на демократској основи, укидање Окупационог статута, ликвидацију „сепаратне“ западнонемачке државе, успостављање јединствене и недељиве Демократске Републике Немачке, закључивање праведног мировног уговора и повлачење свих окупационих трупа, непомирљиву борбу против изазивача новог рата у Немачкој, забрану ратне пропаганде, успостављање пуног суверенитета и независности немачке нације и увођење јединствене валуте за целу Немачку.³⁶

Новембра 1948. године Немачка економска комисија постала је управни орган у Источној Немачкој под надзором Совјета. Немачки народни конгрес је формирао Привремену владу 7. октобра 1949. године, Вилхелмом Пиком као првим председником. Совјетска војна администрација је 5. новембра 1949. године је била укинута и замењена Совјетском контролном комисијом (*Sowjetische Kontrollkommission*– SKK). Ова комисија, међутим, није формално преузела административне одговорности према Влади ДР Немачке, све до 11. новембра 1949. године.³⁷ Од 1945. до 1949. године, комплекс зграда у Карлсшорсту служили су као штаб Совјетске војне администрације у Немачкој. Након успостављања ДР Немачку у комплексу је била смештена Шеста независна гардијска моторизована бригада, тзв. совјетска „Берлинска бригада“.³⁸

³⁵ АЈ, 836, I-3-b/455 (фолијација 7)

³⁶ Исто, фолијација 8

³⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_Military_Administration_in_Germany (приступљено 26.6.2019. године)

³⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/6th_Separate_Guards_Motor_Rifle_Brigade (приступљено 26.6.2019. године)

Немачка економска комисија (*Deutsche Wirtschaftskommission, DWK*) је била врховно административно тело у Совјетској окупационој зони Немачке пре стварања ДР Немачке. Немачка административна комисија је основана у јуну 1947. године од стране Совјетске војне администрације у Немачкој, као централна немачка институција за помоћ, са задатком да асистира СВА у решавању економских питања. Комисија је била смештена у некадашњој згради Министарства ваздухопловства Трећег рајха, у Лајпцишкој улици бр. 7 (Leipziger Strasse 7), у совјетском сектору Берлина.³⁹

По наређењу Совјетске војне администрације од 12. фебруара 1947. године, Немачка економска комисија је добила право да издаје наређења и директиве свим немачким органима унутар СОЗ. Комисија је била много више од економске институције, па је тако представљала претечу источннемачке владе, смештене у Панкову. Хајнрих Рау је постао председник измењеног тела и после реорганизације, и прогласио је нову организациону структуру 9. маја 1948. године. Немачка економска комисија је престала да постоји 7. октобра 1949. године са проглашењем Демократске Републике Немачке.⁴⁰

У ДР Немачкој могло се кроз читав послератни период пратити константно слабљење утицаја ЈСПН. Ово се могло објаснити чињеницом да је SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) све више у очима Немаца НДР деловала као партија која је послушно извршавала све директиве из Кремља.⁴¹

Током 1952. године укинута су били постојећи региони (Länder) и замењени су били мањим окрузима (Bezirke), који су се лакше контролисали из центра. Горњи део Народне скупштине (Volkskammer) који је представљао регионе (Länder) био је укинут 1958. године. И ЈСПН је прошла кроз доста чистки, па је позиција њеног партијског вође Валтера Улбрихта била знатно ојачана. Након лоше припремљеног увођења нове

³⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/German_Economic_Commission (приступљено 26.6.2019. године)

⁴⁰ Хајнрих Готлоб „Хајнер“ Рау (2.4.1899-23.3.1961) је био немачки комунистички политичар током периода Вајмарске Немачке, нацистичке Немачке и ДР Немачке. Одрастао је у предграђу Штутгарта, где се рано укључио у социјалистичке омладинске организације. Након војне службе у Првом светском рату, учествовао је у немачкој социјалистичкој револуцији 1918-1919. године. Био је један од водећих функционера КП Немачке. Након доласка Адолфа Хитлера на власт, ухапшен је и смештен у затвор. Након ослобађања 1935. емигрира у СССР, а 1937. одлази да се бори у Шпанском-грађанском рату. Године 1939. је био ухапшен у Француској а касније, 1942. године пребачен од стране Вишијевског режима у Немачку. Био је депортован у концентрациони логор Маутхаузен, где је учествовао у организацији устанка логораша неколико дана пре завршетка Другог светског рата. После рата је био председник Немачке економске комисије, касније постаје председник Националне планске комисије ДР Немачке и потпредседник Већа министара Источне Немачке. Био је водећи економски политичар и дипломата Немачке Демократске Републике, члан Политбироа Јединствене социјалистичке партије Немачке.

⁴¹ Ђ.Д. Раденковић, *Немачка, велико питање Европе*, Београд 1951, стр. 30-31

економске политике, када су концесије најављиване за неке групе у исто време када су увођене повећане радне норме за друге, дошло је било до јавног изражавања незадовољства режимом, укључујући и велики штрајк који је био одржан 17. јуна 1953. године. Ова побуна је првобитно представљала економски мотивисан протест, а убрзо је прерастао у израз општег политичког незадовољства.⁴²

Већ 1949. године постојале су велике разлике између друштвено-економских структура Источне и Западне Немачке. Те разлике постале су још израженије након формалног оснивања две републике. Колективизација пољопривреде- која је уследила након експропријације имања у периоду савезничке окупације, одвијала се у две фазе- 1952. и 1953. године, 1959. и 1960. године. Постојала су три типа кооператива- задруга, и до краја 60-тих година највећи део источне немачке пољопривреде био је организован у колективе у којима су земља, стока, машинерија и алатке биле у заједничком власништву.⁴³

Организовање источне немачке индустрије одвијао се у неколико фаза. Приватно власништво над средствима за производњу брзо је било укинато, па је највећи део производње био у државном власништву. Педесете године су биле карактеристичне, као прво по стаљинистичком наглашавању потребе за производњом тешке индустрије (иако су учињени одређени уступци након побуне становништва из јуна 1953. године). Године 1963, у атмосфери нових економских идеја у СССР, најављен је био Нови економски систем, који је економију увео у извесну децентрализацију, па су могућности да се одлуке доносе постале веће.⁴⁴

Истовремено са Пленарном седницом ЦК СКЈ на Брионима дошло је до новог драматичног обрта у Источној Европи, који је убрзао разјешњење политичке кризе која је владала у Кремљу, а тиме и кристализацију совјетске политике према ФНРЈ. У Источном Берлину избиле су 16. јуна 1953. године су масовне радничке демонстрације, непосредно изазване повећањем радних норми, да би се убрзо прошириле на захтеве за расписивањем слободних избора, односно избиле су у другим индустријским центрима ДР Немачке. Совјетске јединице које нису биле нападане нити осуђиване на скуповима штајкача, првог дана су се држале крајње резервисано, али 17. јуна поподне, на улице су били изашли

⁴² Исто, 43

⁴³ М. Фулбрук, *Кратка историја Немачке*, Београд 2013, 207

⁴⁴ Исто, 208

совјетски тенкови и до ноћи су углавном успели да преузму контролу над источним сектором Берлина.⁴⁵

Совјети нису одговорили на ове ноте, већ су после спроведених избора у Совјетској зони, а пред почетак заседања заменика министара спољних послова у Паризу, источнонемачка влада је упутила западнонемачкој влади писмо у коме је предложила акцију за закључење мировног уговора и успостављање немачког јединства, који пре свега зависе од споразума између самих Немаца. За основу свог предлога влада из Панкова је узела закључке конференције министара спољних послова одржане у Прагу. Било је предложено образовање конститутивног савета на паритетној основи, који би припремио образовање суверене, демократске и мирољубиве провизорне владе.⁴⁶

Западнонемачка влада је одговорила тек 15. јануара 1951. године, набрајајући услове које је она сматрала за неопходне за одржавање свенемачких избора и истичући нарочито да је са уобичајеним политичким слободама неспојив „Закон о заштити мира“, који је уствари искључивао слободно изражавање мишљења, а нарочито сваку критику Совјетског савеза и постојећих односа. Одмах после отпочињања Париске предконференције заменика министара спољних послова, која је требало да се позабави питањем Немачке, уз подршку свих фракција изузев КП Немачке, доноси одлуку у којој заузима став према конференцији, јединству Немачке и мировном уговору и прихвата од стране владе предложену ноту, која је преко Високе комисије упућена владама западних сила, у којој се поново подвлачи гледиште Савезне владе, да „пут за немачко јединство може бити пронађен само у слободној и од сваког утицаја ослобођеној и израженој вољи немачког народа“.⁴⁷

Након Конференције у Њујорку (додати годину) дошло је до нове акције Совјета, али они још увек нису иступали директно, већ преко владе ДР Немачке. Ото Гротевол је 15. септембра упутио нови предлог у коме је изјавио, да су принцип слободних избора и слободу делатности свих политичких партија представници ДР Немачке сматрали као нешто што се само по себи подразумевало. Ново у том предлогу је било то што се више није тако изричито инсистирало на паритетном саставу конституционалног савета.

⁴⁵ D. Векић, нав. дело, стр. 485

⁴⁶ Исто, фолијација 9

⁴⁷ Исто, фолијација 14

Председник Совјетске контролне комисије, генерал Чујков, у интервју сараднику АДН (новинска агенција под совјетском контролом у ДР Немачком) изјавио је 20. септембра 1951. године, у вези са апелом Volkskammer-а „да немачки народ треба да узме у своје руке питање поновног успостављања јединства Немачке“ и да „постојећа поцепаност Немачке не сме дуже потрајати“.⁴⁸

Совјетски заповедник Совјетске окупационе зоне, генерал армије Василиј Чујков, донео је 14. јануара 1950. године одлуку о затварању логора за интернирање у којима је од краја рата до 1950. године било „интернирано“ око 154.000 немачких и 35.000 страних држављања. Највећи логори, од њих 12, били су Бухенвалд, Захсенхаузен и Белзец.⁴⁹

Представник Високе комисије обавестио је Савезну владу о спремности западних сила да питање изнесе пред ОУН. Девог новембра 1951. године поднет је предлог, а 13. новембра је о њему дискутовано у пленуму. Том приликом су Вишински и представник и ЧСР, позивајући се на чл. 107 Повеље, покушали су оспоре надлежност ОУН за дискусију по овом питању. Прихваћен је предлог да се позову и саслушају представници Источне и Западне Немачке. У својој изјави представник СР Немачке, Хајнрих фон Brentano, изнео је како историјат развоја тзв. „немачког питања“ тако и приказ стања у Источној зони, указавши на терор који тамо влада и на прогоне који су се тамо спроводили. Представник ДР Немачке, покушао је да опвргне наводе фон Brentana, наводивши да је према гледишту владе ДР Немачке „спровођење свенемачких избора за националну скупштину унутрашња ствар самог немачког народа“ и да би „успостављање анкетне комисије ОУН представљало мешање у унутрашње ствари Немаца, што би било у супротности са интересима и жељама народа, као и са принципима Организације Уједињених Нација“.⁵⁰

После Лисабонске конференције на којој је донета одлука о стварању Европске одбрамбене заједнице и немачком одбрамбеном доприносу, Совјети иступају директно, не више преко владе у Панкову и 10. марта 1952. године упутили су западним силама ноту у којој износе свој став по немачком питању. У ноти се, између осталог, поновно успостављање јединствене Немачке, повлачење свих окупационих трупа најкасније годину дана после ступања на снагу мировних уговора, забрана организација које су непријатељски настројене према демократији и одржавању мира, повратак грађанских и

⁴⁸ Ц. Л. Гедис, нав. дело, стр. 193

⁴⁹ Исто, 198

⁵⁰ Исто, 196

политичких права свим бившим припадницима војске Трећег рајха, укључујући генерале и официре, као и бившим нацистима са изузетком оних који су се налазили на издржавању казне. У ноти се даље захтевало да Немачка није могла да приступи никаквој коалицији или војном савезу који је био усмерен против било које државе, чије су се оружане снаге налазиле у рату против Немачке. Немачкој је било дозвољено да за потребе одбране поседује потребне оружане снаге и да производи разни војни материјал и наоружање чији типови и количина неће прелазити границе онога што је било потребно за сопствене оружане снаге, које ће за Немачку бити утврђене уговором о миру.⁵¹

После совјетске ноте западне силе убрзавају рад на закључењу Генералног уговора и Уговора о ЕОЗ, а на совјетску ноту одговарају тек 25. марта, постављајући захтев за слободним свенемачким изборима, при чему се указује на чињеницу да су ОУН формирале комисију која треба да испита услове за одржавање слободних избора. САД су изразиле мишљење да свенемачка влада, која је произашла из тих избора, би требало да има могућност да, како пре, тако и после потписивања мировног уговора, приступа савезима, који су у сагласности са принципима и циљевима ОУН. Што се тиче немачких граница, Влада САД је подсећала на то, да „дефинитивне границе Немачке нису одређене Потсдамским уговором, већ је њиме било јасно предвиђено да се дефинитивно решење територијалних питања одлаже до мировне конференције.⁵²

Уочи самог потписивања Генералног уговора Совјетски Савез, да би паралисао акцију, рачунајући у првом реду на отпор немачких маса и на опозицију Француске, упутио је трећу ноту у којој је нагласио хитност потребе решавања немачког питања, осврће се на „сепаратни споразум“ западних сила са СР Немачком и на њихове покушаје да избегну закључење мировног уговора са Немачког. Не обзирајући се на ову ноту, западне силе су спровеле потписивање Генералног уговора са додатним споразумима којим се СР Немачкој давало највећи део суверених права, док су западне силе задржавале само она права која су се односила на стационарање њихових трупа у Немачкој, на случајеве када би била угрожена безбедност Савезне Републике, односно њен демократски поредак.⁵³

⁵¹ Д. Пешић, *Виђења на Одри и Ниси*, Београд 1964, стр. 15

⁵² Исто, стр 25

⁵³ Исто, стр. 30

На основу реферата Вилхелма Пика „Борба за мир и против ратних хушкача“, Валтера Улбрихта „Велики План привредне обнове“ и Ота Гротеволла „Партија новог типа и њена политика“ који су били поднети на партијској конференцији ЈСПН јанура месеца 1949. године, може се закључити следеће:

Захваљујући активној помоћи совјетске окупационе силе, већ 1945. године су били обезвлашћени пруски јункери и ратни профитери.⁵⁴ Овим је, према мишљењу Вилхелма Пика, остварен битни део Потсдамских одлука. Земљиште је подељено сиромашним сељацима, колонистима и пољопривредним радницима, а фирме ратних профитера су национализоване.⁵⁵

Развитак унутрашњих, политичких прилика у ДР Немачкој могао се у готово свим битним питањима поделити у два периода: до 13.8. (затварање границе између источног и западног сектора Берлина) и после тог датума. Док је у првом периоду периоду било присутно стварно и привидно „попуштањем стеге“ и давање или наговештавање извесних концесија државе према становиштву, за други период је било карактеристично „завођење реда“ и интензивни напори за ангажовање свих материјалних и људских националних резерви. Већ у првој половини 1961. године, као још једну непопуларну акцију руководство ЈСПН је дало иницијативу да је требало почети одлучнију борбу против све већег несклада између робних и новчаних фондова у земљи. Овај несклад се за потрошаче огледао пре свега у недостатку довољног асортимана и квалитета текстила и трајних потрошачких добара. Партијско и државно руководство су била мишљења да је ово била последица претераног пораста надница и плата без одговарајућег пораста продуктивности. Зато је руководство упутило апел раничкој класи да више испуњава норме, сходно порасту плата и надница. Након почетка изградње „Берлинског зида“ 13.8.1961. године овај проблем је почео да се решава све оштријом државном политиком, спровођене су кампање „производне мобилизације“ праћене политичким притиском на радне колективе и појединце. Непосредни циљеви те кампање су били: преузимање конкретних обавеза за извршење и премашивање планских задатака, добровољно повећање радних норми уз паролау „производити више и боље у исто време и за исти новац“, модернизација производног поступка. Систем планирања и руковођења привредом је у току 1961. године

⁵⁴ АЈ, 836, I-3-b/447, фолијација 6

⁵⁵ Исто, фолијација 9

доживео даље усавршавање у складу са принципом да је држава искључиви организатор привредног живота. Критикован је био субјетивни и у основи пропагандистички систем планирања.⁵⁶

У Декларацији председника Државног савета (од септембра 1960. године) дат је био знак о отпочињању „новог курса“ у односима између државне власти и становништва, чија би се суштина састојала у томе да државни органи треба да одбаце метод командовања, а место тога да шире примењују метод убеђивања, одржавања саветовања са представницима становништва пред доношење важних одлука, метод „коришћења иницијативе радних људи“. Ово поставке су почеле да се форсирано истичу почетком 1961. године, а највише између 12. и 13. Пленума ЦК ЈСПН. Средином маја 1961. године објављени су били нацрти статута и правилника о раду локалних органа власти у којим се после 8 година регулисала та материја. У свакодневном животу грађана ДР Немачке осетило се непрекидно настојање Владе у Панкову и функционера SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) да се у јавности прикажу што демократскије и што толерантније. Већ крајем 1960. године и посебно у првој половини 1961. године нестала је већина форми директног притиска и примене репресивних мера у односу на грађане. Дозвољавала се свака конструктивна, а прећутно, и деструктивна критика. Хапшења су постала веома ретка, а суђења за политичке деликте обављала су се без великог публицитета и кампање. Нарочито је наглашено давање концесија интелектуалцима. Представници ЈСПН и државни функционери у приватним разговорима отворено су износили да је тај „меки талас“ резултат тешке привредне ситуације и „пуштање вентила“ за незадовољство становништва, а додали су и то да је власт била присиљена да воде такав курс, пре свега због великог броја бекстава на Запад.⁵⁷

За унутрашњу политику у другој половини 1961. године карактеристично је било да је непосредно после 13.8.1961. године наступио краћи период изразито административног притиска на свим линијама, касније и административно обрачунавање са „непријатељима“, „агентима“ итд. Спровођене су и масовне мере попут активизације „група поретка Слободне немачке омладине (FDJ- Freie Deutsche Jugend), активизација резервне полиције (Bereitschafts polizei), кампања FDJ добровољног пријављивања

⁵⁶ Исто, 13

⁵⁷ АЈ,507-IX, 86/II-101- *Važniji momenti u unutrašnjoj politici NDR u 1961. godini*

омладинаца за службу у оружаним снагама, пооштрена кампање и примена административних мера против изразитих присталица СР Немачке, политичка кампања која је резултирала у фактичкој забрани праћења западних телевизијских и радиопрограма, обавеза пријављивања на рад свих оних грађана који су до затварања градске границе били запослени у Западном Берлину, уклањања са универзитета и виших школа свих студената који се нису добровољно пријављили на службу у оружаним снагама, забрана уписа семестара свим бившим студентима западноберлинских високих школа. Међутим, након XXII Конгреса КПСС, сасвим се искључују репресивне мере. Оне су све више иступале примат чисто економским кампањама, који су се у другој половини године спојиле у систем појачаног такмичења под заједничким називом „производна мобилизација“ (Produktionsaufgebot), а који је имао за циљ да стварањем једног „свенародног покрета“, давањем предлога и колективним и индивидуалним обавезама мобилише све снаге народа. Оваквим кампањама је придавана и пресудна улога у идеолошком преваспитању радних маса у смислу стварања новог, социјалистичког човека и нових, социјалистичких односа у производњи.⁵⁸ Са друге стране, у задњи план су стављене мере на подручју изградње органа власти које су у првој половини године истицане као доказа даљег развијања социјалистичке демократије, док су од грађана, пре свега, захтевали да су жртву за јачање државе, а од органа власти се тражило да се организационо прилагоде потребама кампање за унапређење производње.⁵⁹

Реаговање најширих слојева становништва на унутрашњу политику државе после 13. августа 1961. године, после првих јачих демонстрација незадовољства (протестна писма упућена председнику Државног савета Валтеру Улбрихту, јавни протести на састанцима, појединачни случајеви саботаже, очајни покушај бекства) у септембру 1961. године, огледали су се пре свега у апатији у пасивном односу према свим мерама које је спроводила источнонемачка држава.⁶⁰

Напад на култ личности, изражен на XXII Конгресу КПСС, схваћен је у јавности ДР Немачке и у делу чланства ЈСПН као импулс који би могао да уздрма позиције руководства ЈСПН и у првом реду Валтера Улбрихта, као носиоца догматских концепција и творевине стаљинизма у Немачкој Демократској Републици. Политичка пракса ЈСПН је

⁵⁸ Исто

⁵⁹ Исто

⁶⁰ Исто

била усмерена на прихватање само неких совјетских искустава. ДРН је само привидно спроводила одлуке са XXII Конгреса КПСС. Без обзира на јавне манифестације јединства и оданости Совјетском Савезу, руководство ЈСПН је у току 1961. године доследно избегавало да пружи јачу подршку СССР-у у борби са НР Кином.⁶¹

Можда као привидни „доказ“ доследне спремности ЈСПН да до краја спроведе линију XXII Конгреса КПСС треба схватити и смењивање првог секретара и неколико чланова окружног комитета ЈСПН за Карл Маркс Штат, непосредно после XIV Пленума ЈСПН које је у јавности приказано као обрачун са „кршиоцима лењинских норми норми партијског живота, мада је смењивање уследило као нужна казна за низ неполитичких прекршаја. Без обзира на јавне манифестације јединства и оданости СССР-у, руководство ЈСПН је у току 1961. године доследно избегавало да пружи јачу подршку СССР-у у борби са НР Кином. Оно се у свим јавним манифестацијама држало по страни тог спора, па је чак у почетку године одустало од обавештавања сопственог чланства о правим размерама и суштини размимоилажењима. Све јавне изјаве у односу на Албанију, које су давале само у најнужнијим приликама, по формулацијама никада нису прелазиле оштрину совјетских изјава, а у односу на НР Кину заузет је био став прећуткивања совјетско-кинеског спора у јавности, као и став ишчекивања, док се интерно истицало да је ЈСПН потпуно на совјетским позицијама.⁶²

Руководство ЈСПН је, паралелно са тим, 1961. године посветило посебну пажњу даљој разради „теорије“ изградње социјализма у Немачкој. Условивши у спољнополитичким изјавама, могућност уједињења земље револуционарним променама у самој СР Немачкој, у којима је радни народ требало да нанесе пораз монополском капитализму, милитаристичким и реваншистички, у директним изјавама Валтера Улбрихта изнета је била по први пут теза да уједињење Немачке није било могуће без социјалистичког преображаја у СР Немачкој.⁶³

⁶¹ D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006, стр. 59

⁶² АЈ,507-IX, 86/II-101- *Važniji momenti u unutrašnjoj politici NDR u 1961. godini*

⁶³ Исто, фолијација 9- Према тој теорији, пошто је уједињење било могуће само у социјалистичком смислу тј. уз руководећу улогу НДР, у крајњој линији уједињењу немачког народа служи у првом реду јачање и социјалистички развитак у ДРН, без обзира како је то утицало на односе између оба дела Немачке. Кидање свих веза са СР Немачком (културних, привредних, а првенствено приватних веза грађана) које се представљало као најбољу заштиту од утицаја имеријализма, био је неминован задатак ДРН и најбољи допринос „решавању немачког националног питања“.

3. Контакти ДФЈ/ФНРЈ и Совјетске окупационе зоне/Демократске Републике Немачке пре успоставања дипломатских односа

Руководство Комунистичке партије Немачке упутило је 29. августа 1945. године писмо Централном комитету Комунистичке партије Југославије. Затим је уследило још неколико писама следеће 1946. године. Преписка између две партије је вођена у вези пребацивања преко територије ФНРЈ немачких комуниста из Лондона, као и о повратку једног броја чланова КП Немачке из заробљеништва у Југославији, и о финансирању културно-просветног рада међу ратним заробљеницима. Том приликом руководиоци КПН Вилхелм Пик и Франц Далем су поздравили југословенске другове који су били припадници Интернационалних бригада током Шпанског грађанског рата, а са којима су уско сарађивали док су се налазили у концентационом логору Верме и затвору Кастере. За време конференције ОУН у Лондону дошло је сусрета и разговора између југословенских представника и немачке партијске групе у вези са могућностима пребацивања једног броја немачких комуниста који су били у емиграцији у Великој Британији, преко територије ФНРЈ. Југословени су предложили да немачка страна одреди дванаесторицу који би били способни за самосталан рад међу немачким заробљеницима у Југославији. Било је очекивано да ће завршити свој рад у року од 3 до 6 месеци, а након тога је требало да се врате у Совјетску окупациону зону Немачке. Немачки представник био је Феликс Албин. Он је предложио Нанса Шилдеа, Алекса Штарка, Вили Бартл, Грету Витковски и др. Што се тиче пребацивања немачке комунистичке емиграције преко ФНРЈ на територију окупационе зоне која се налазила под војном управом Црвене армије, будући да нису добијали дозволе од британских власти да пређу на територију бившег Трећег рајха, немачки представници су истакли да би били врло захвални ако би се један део политичких миграната пребацио у своју земљу преко територије ФНРЈ.⁶⁴

Међу немачким војним затвореницима, (припадницима Вермахта, СС дивизија и другим војним, као и полицијско-безбедносним формацијама), налазило се око 500 бивших политичких заробљеника, чланова или симпатизера КП Немачке. Они су по истеку својих казни по затворима Трећег рајха били директно повучени у посебне казнене јединице, које су делом биле упућене на Балкан. Многи од бивших политичких

⁶⁴ Д. Катић, *Савремена Немачка*, Београд 1968, стр. 23

затвореника користили су прву прилику за прелаз припадницима НОП-а и борили се заједно са њима против немачких трупа. Појединци су одбијали да се одметну већ су сматрали да би били кориснији ако би радили на унутрашњем раздору немачке армије. Представници КП Немачке су се на неки начин ограђивали од њих. Сматрали су, у сваком случају, да би било добро када би југословенске власти пустиле део заробљеника и послале у Немачку, где би по речима челника КПН били корисно употребљени за рад, али у услов да сваки отпуштени заробљеник остави свог заменика. Овај захтев је упутио Франц Далем, члан ЦК КПН и секретар Одељења за кадрове.⁶⁵

Југословенска страна је на ове дописе одговорила, наводећи да су искрсле поједине тешкоће јер су Британци открили план да се немачка политичка емиграција пошаље у Немачку преко ФНРЈ, па су упутили Влади ФНРЈ ноту са конкретним именима људи које су открили, тако да је тада та акција пропала. Са друге стране, југословенска страна је предузела мере да се из логора ратних заробљеника ослободи око 30 чланова или симпатизера КП Немачке на и да се упуте, заједно са Карлом Влохом, у Совјетску окупациону зону. Карл Влох је био такође ратни заробљеник, иначе званичник касније основане Јединствене социјалистичке партије Немачке, начелник Одељења за литературу и издаваштво.⁶⁶

Слика 1.1- Чланови Централног антифашистичког комитета у Београду (с лева на десно Алфред Ловак, Франц Ридлер, из Аустрије, Густав Милер, Карл Влох, Карл Хајнц Паулман, Џони Шахт, Адолф Иче)

⁶⁵ Исто, 26

⁶⁶ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-17

Карл Влох је требало да доведе ту групу у Берлин, разговара са руководиоцима КПН у вези ратних заробљеника и да се врати у Београд. Југословенски руководиоци су били спремни да након тога наставе са пребацивањем проверених људи, за које је ЦК из Берлина могао да гарантује да су „исправни кадрови“ и да се међу њима неће прошверцовати неки непријатељски елементи. У вези са финансирањем културно-просветног рада, немачки заробљеници који су се бавили тиме добијали су од државе 15000 динара буџета почев од 1.марта 1946. године поред материјалних средстава.⁶⁷

Већ 1945. године настајали су Антифашистички одбори (Antifachistische Ausschüsse) као и Централни антифашистички одбор у Београду. Ови одбори, о којима се старало Одељење за ратне заробљенике Министарства Народне одбране ДФЈ/ФНРЈ, замишљени су били као надпартијска представништва заробљеника пред новим југословенским властима. Антифашистички одбори су имали јаку пропагандну улогу, како у циљу денацификације тако и у циљу пропагирања идеологије КПЈ. Антифашистички одбори су водили картотеку својих кадрова и властима достављале месечне извештаје о раду. Постојали су инструктори који су руководили организационим и политичким радом, и вршили контролу школовања заробљеника. Одбори су имали руководство, секретара и референте одговорне за школовање, расподелу рада, културу и спорт, омладину. На почетку је отпор некадашњих припадника Вермахта, СС јединица био велики према оваквом виду идеолошко-политичког преваспитавања у новог, социјалистичког човека. Међутим, немачки заробљеници су, увиђајући радни елан југословенског становништва на обнови и изградњи ратом пострадале домовине почели другачије да гледају на читав социјалистички концепт. КП Југославије је путем денацификације и наметања осећаја одговорности некадашњим припадницима оружане силе Трећег рајха, довела до промене перцепције међу заробљеницима.⁶⁸

Почела је такође да излази заробљеничка штампа, и то: *Das Freie Wort, Zeitung der Deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien* (Слободна реч, Часопис немачких ратних заробљеника у Југославији), *Die Wandzeitung, Nachrichtendienst für Lagerzeitungen* (Зидне новине, Новинска агенција за логорске часописе), *Der Aufbau* (Изградња), *Neues Leben* (Нови живот), *Unser Weg, Zeitung der österreichischen Kriegsgefangenen in Jugoslawien* (Наш

⁶⁷ Исто

⁶⁸ S. Pić, *Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945-1949* у: *Istorija 20. veka*, god. 37, 2/2019, 157-176

пут, Часопис аустријских ратних заробљенике у Југославији). Сваке недеље су биле штампане вести немачких радио станица под називом „Wir haben gehört und gelesen“ (Ми смо чули и читали).⁶⁹ За одржавање курсева посвећених заробљеницима прављен је био опсежан план и програм, обезбеђиван је материјал за школовање, брошуре (од КП Немачке из Совјетске окупационе зоне и КП Аустрије), наставна средства и учила. Државна комисија за утврђивање ратних злочина је прикупљала фотографије нацистичких злочина широм Југославије и то представила фебруара 1946. године. Код највећег броја ратних заробљеника дошло је било до преображаја и „фашистички заражени војни работи постали су опет људи, који се баве теоријом марксизма и напретка“.⁷⁰

Динамика и интензитет односа између ФНРЈ/СФРЈ и НДР зависео пре свега од односа Југославије и Совјетског Савеза. НДР као најважнији сателит Москве, најзападнија комунистичка земља, обликовао је своју државну и партијску политику према директивама КПСС-а. До 1948. године, представници КП Немачке, тј. ЈСПН, били су јако позитивно настројени према ФНРЈ и КП Југославији. Пре свега хвалили су унутрашњополитички и привредни развој Југославије, исказивали неизмерну захвалност у вези питања немачких ратних заробљеника са југословенске територије, који су имали добар третман и сукцесивно, све до 1950. године су пуштани назад у Совјетску окупациону зону тј. Демократску Републику Немачку. ФНРЈ је имала Војну мисију при Контролном већу за Немачку, смештену у источном сектору Берлина.⁷¹

Августа 1945. године, председник Владе Демократске Федеративне Југославије и министар народне одбране маршал Јосип Броз Тито упутио је писмо савезничком Контролном већу за Немачку. Он је навео да је Влада ДФЈ, на основу тачке 5 Споразума између влада СССР, Уједињеног Краљевства, САД и привремене владе француске

⁶⁹ Исто, део заробљеничке штампе се налази у Архиву Југославије, фонд 507-IX Комисија за међународне везе ЦК СКЈ и СО ССРНЈ, 86/III-14; Франц Дален (Dahlen), члан ЦК КП Немачке упутио је у писму Карлу Влоху (Wloch), члану Антифашистичког одбора у ФНРЈ, критике квалитета и садржаја неких заробљеничких листова АЈ, 507-IX, 86/III-10; Штампано су били и ванредни бројеви заробљеничке штампе- говор Вјачеслава Михаиловича Молотова о немачком питању на Париској конференцији, Нирнбершка пресуда, Московска конференција, Конференција немачког синдикалног савеза, реферат Валтера Улбрихта на конференцији КП Немачке.

⁷⁰ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-14, Izveštaj o političkom radu među zarobljenicima (1947), Pismo Eriha Kotea (Erich Kothe), 10.1.1947, чланци: „Endlich auf deutschem Boden“, *Sächsische Zeitung*, 25.1.1947, „Ми не гладујемо“ (превод), *Neues Deutschland*, 25.1.1947, „Једна лаж је раскринкана“ (превод), *Märkische Volksstimme*, 27.1.1947, „Дочек репатрираца“ (превод), *Sächsische Zeitung*, 4.2.1947, „И даље су се вратили ратни заробљеници из Југославије“, превод вести Радио Лајпцига од 17.1.1947, Резолуција 1512 заробљеника Титу, 10.9.1947.

⁷¹ Исто

републике о контролном апарату у Немачкој, одредила за шефа Војне мисије ДФЈ при Контролном већу за Немачку генерал-лајтнанта Јакоба Авшича.⁷²

Војна мисија ДФЈ тј. ФНРЈ слала је извештаје Канцеларији Маршала Југославије, која је представљала спој цивилне и војне управе, затим Централном комитету КПЈ и Министарству иностраних послова. Извештавали су о унутарполитичкој ситуацији у Совјетској окупационој зони, односима међу савезницима, раду Контролног већа за Немачку, развоју странака, писању штампе у Немачкој, Совјетској војној администрацији, Немачкој економској комисији, расположењу источнонемачког становништва према совјетским властима и Јединственој социјалистичкој партији Немачке, као „руководећој снази“.⁷³

Након Јакоба Авшича, за новог шефа Мисије, дошао је генерал Већеслав Већо Хољевац, а његов помоћник је био пуковник Месуд Хотих. У згради Мисије је боравио и опуномоћеник ЦК КПЈ Стево Поткоњак, који је извештавао Партију о политичким кретањима у SBZ (Sowjetische Besatzungzone).⁷⁴

О промени става према члановима Мисије након објављивање Резолуције Информбироа, говоре депеше које су Већеслав Хољевац и Стево Поткоњак слали у ФНРЈ. У једној од таквих информативних белешки, генерал Хољевац наводи да је на пријему у Чехословачкој Војној мисији наишао на хладан пријем какав није раније доживео. На вечери су седели са представницима совјетске управе у источној зони Немачке- са Владимиром Семјеновичем Семјеновим⁷⁵, политичким саветником Главнокомандујућег Совјетске Војне Администрације маршала Соколовског⁷⁶, са „друговима Дратвином, Лукјаченком, Михаилом Григорјевичем Грибановим⁷⁷, Борисом Георгијевичом Разином“ . Семјенов је постављао питања везана напуштање совјетских стручњака ФНР Југославију, односа југословенског руководства са НР Бугарском, уклањање „извесних елемената“ из

⁷² АЈ, ф. 836, I-3-b/436

⁷³ Исто

⁷⁴ Исто

⁷⁵ Владимир Семјенович Семјенов - прво је био заменик политичког саветник Главнокомандујућег Совјетске Војне Администрације, а затим постаје политички саветник Главнокомандујућег Совјетске Војне Администрације

⁷⁶ Василиј Данилович Соколовски (Василий Данилович Соколовский)- најпре заменик Главнокомандујућег групе совјетских окупационих трупа у Немачкој, маршал Совјетског Савеза, касније заузима место Главнокомандујућег совјетске оружане силе у источној зони Немачке

⁷⁷ Михаил Григорјевич Грибанов- заменик политичког саветника Совјетске војне администрације у Немачкој

КПЈ, развој међународног револуционарног покрета, држање Владимира Велебита у ДСИП ФНРЈ.⁷⁸ Семјенов је изјавио да је Велебит био британски шпијун и питао је генерала Хољевца зашто је он још увек заменик министра иностраних послова, заједно са Алешом Беблером. Пуковник Месуд Хотић је 14. августа 1948. године посетио политичког саветника Владимира Семјеновича Семјенова, где су му политички саветник Совјетске војне администрације и његов заменик Михаил Григорјевич Грибанов упутили оштре критике у вези билтена и брошура на немачком језику које је издавала Војна мисија ФНРЈ. Совјетски представници су ове публикације сматрале „упореним против СССР и непријатељске“.⁷⁹ Семјенов је навео да је шеф Војне мисије генерал Већеслав Хољевац био мишљења да се обустави издавање билтена на одређено време, што је потврдио и члан Мисије капетан Стане Шкрабар приликом једног састанка. Пуковник Хотић је покушао да одбрани право да Мисија објављује вести из своје земље, међу којима спадају и одговори КПЈ на Резолуцију Информационог бироа и на „кампању која се водила против Југославије“. Политички саветник је упозорио пуковника Хотића да Војна мисија нема улогу дипломатског представништва ФНРЈ у Совјетској окупационој зони и да тиме излази из делокруга свог рада. Према речима Семјенова, уколико би Војна мисија ФНРЈ наставила да се бави политичким питањима која нису спадала у њена овлашћења и да објављује и растура билтене и публикације „уперене против Совјетског Савеза“, Семјенов би био принуђен да поднесе предлог совјетски војним окупационим власти на челу са маршалом Соколовским о одстрањењу Војне мисије ФНРЈ у Берлину.⁸⁰

Руководство ЦК Јединствене социјалистичке партије Немачке, настале спајањем КП Немачке и Социјалдемократке партије Немачке током априла 1946. године, се у допису од 14. октобра 1947. године захвалило „југословенским друговима“ у вези немачких ратних заробљеника. Затим су почетком јануара 1948. године послали одређене материјале о политици и организацији ЈСПН и неколико фотографија са II Партијског конгреса. Источни Немци су тада тражили да и КПЈ пошаље њима најважнију литературу и документацију о раду партије. Обавестили су југословенску страну да су планирали да отворе при Централном секретаријату ЈСПН одељење задужено за спољне послове.

⁷⁸ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-18, Izveštaj Vojne misije FNRJ u Berlinu o odnosima sa sovjetskim i predstavnicima ostalih socijalističkih zemalja, 22.5- 9.6.1948.

⁷⁹ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-21, Izveštaj opunomoćenika СК КПЈ о ситуацији у Немачкој (са прилозима), 14.8- 22.9.1948.

⁸⁰ Исто

Такође су се интересовали да ли је било изводљиво да се партијски материјал ЈСПН могао слати преко ФНРЈ другим комунистичким партијама. Предложили су да се око технички питања ангажује неко од прокомунистички оријентисаних немачких ратних заробљеника. Источнонемачко партијско руководство је ову размену материјала утврдило преко заседања II Партијског конгреса са делегацијама других комунистичких и идеолошки сродних партија. Они су ову молбу упутили Војној мисији ФНРЈ у Берлину, на чијем је челу налазио Већеслав Вецо Хољевац.⁸¹

Већеслав Вецо Хољевац, шеф војне мисије ФНРЈ у Берлину, извештава 7. јуна 1948. године ЦК КПЈ да су источнонемачки руководиоци Вилхелм Пик и Ото Гротевол планирали да посете Београд у лето 1947. године, али су у задњи моменат отказали посету. До ове одлуке је дошло након седнице Централног секретаријата ЈСПН, јер су се руководиоци ЈСПН бојали да би њихови политички противници ту посету тумачили да су отишли у Коминформ по директиве. Према депеши Хољевца од 10. јуна 1948. године, Вилхелм Пик је и даље био за то да се сретне са Јосипом Брозом Титом, и то у Софији приликом рођендана Георгија Димитрова 18. јуна. Сам Хољевац је Пику изразио своје мишљење да ће то бити тешко изводљиво због заузетости Јосипа Броза Тита.⁸²

Што се тиче писања штампе у Совјетској окупационој зони, реакционарни лист „Der Abend” доноси на првој страни уводни чланак под насловом „Москва хоће да сруши Тита” у коме се тврди по једној висти Associated Press-а, да се генерал-пуковник Пеко Дапчевић налази у Москви. Према истој висти Стаљин је наредио да се образује комитет „Слободна Југославија” од комуниста у егзилу који су били противници Јосипа Броза Тита. Тврди се да је Стаљин одредио за наследника Јосипа Броза Тита Пеку Дапчевића. Преноси писање Daily worker-а да би евентуални војни покрет изнутра требао да одигра одлучујућу улогу како би се пребродила садашња криза у ФНРЈ, Тај покрет је био уперен против тадашњих руководиоца КПЈ-а. У једном броју, орган ЈСПН „Neues Deutschland” доноси чланак поводом убиства Арсе Јовановића. Чланак има наслов „Отпор против Тита расте”. Каже се да никакав терор ни превара не могу спречити праве југословенске комунисте да остану верни марксизму-лењинизму. Реакционарни лист „Der Tag” доноси вест ДПД-а из Будимпеште о бекству двојице југословенских у Мађарској, како су

⁸¹ Исто

⁸² Исто

изјавили да се незадовољство у Југословенској армији против Тита стално шири. „Der Abend” доноси такође вест о говору Мађаша Ракошија у Кечкемету, где је мађарски комунистички вођа, назвао југословенску владу „групом гангстера”. Исти лист такође коментарише писање листа „Борбе” о Арси Јовановићу и упоређује га са Михаилом Тухачевским.⁸³

Шеф Мисије генерал-лајтнант Већеслав Хољевац и начелник III Одељења капетан Стане Шкрабар сачинили су 21. маја 1948. године предлог Министарству иностраних послова ФНРЈ о посети „напредних“ немачких новинара Југославији. У питању су били чланови ЈСПН и СДП са територије Совјетске окупационе зоне, изузев једног новинара из западне зоне. Чланови Војне мисије ФНРЈ при Контролном већу за Немачку су се око одабира новинара који би посетили ФНРЈ консултовали са Централним секретаријатом ЈСПН.⁸⁴

На почетку су имали добру сарадњу са Совјетском војном администрацијом, све до тзв. Резолуције Информбироа из 1948. године, када источњонемачка и совјетска администрација почињу да бојкотују, критикују и нападају политику Комунистичке партије Југославије. Под туторством КПСС Јединствена социјалистичка партија Немачке је почела у својим гласилима да оштро критикује и напада политику Јосипа Броза Тита и југословенског руководства. Чланови Војне мисије од тада нису више могли да нормално функционишу ни на дневном нивоу, наилазили су на отпор у свим видовима пословања мисије од стране источноберлинских совјетских и немачких власти. То се огледало у виду неиздавања пропусница југословенским грађанима за кретање по Совјетској окупационој зони, смањењу следовања за исхрану Мисије и Трговинске делегације ФНРЈ у Берлину, захтевање да се смањи бројно стање трговинских представника, као и непропуштање транспорта са југословенским репатрирцима и стручњацима.⁸⁵

У периоду кризе која је наступила након Резолуције Информбироа, источњонемачка ЈСПН је оштро критиковала политику КПЈ/СКЈ као и државну политику Југославије. Проглашењем ДР Немачке у октобру 1949. године, некадашња Совјетска

⁸³ Исто

⁸⁴ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-17, *Delegacija nemačkih novinara u FNRJ* (21. 5. 1948.) – Предлог се састојао од 10 новинара- Otto Winzer, Fritz Köhler, Jakob Walcher, Ilze Reinecke, Kurt Gentz, Otto Trillitsch, Gerhard Zadek, Ismar Heilbronn, Herbert Gesner i Bernt Külgelgen.

⁸⁵ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-18, *Izveštaji Vojne misije FNRJ u Berlinu o odnosima sa sovjetskim i predstavnicima ostalih socijalističkih zemalja* (28.5- 9.8.1948.)

окупациона зона добија свој државотворни облик, али уз даље присуство совјетске Контролне комисије. Источнонемачки комунисти су настојали да своју лојалност Москви и КПСС-у покажу тако што ће као најзначајнији и најзападнији „сателит совјетског пролетерског интернационализма“ оштро критиковати политику југословенског државног и партијског руководства. Поједини чланови КП Немачке, са територија ранијих окупационих зона који су били „стари комунисти“, нису могли да поверују да је политика коју је водила КПЈ и ФНРЈ „фракционашка“ и „антисовјетска“. Тако је нпр. у ЦК КПЈ стигло писмо од 24. јануара 1950. године, од Георга Штајнбахера (Georg Steinbacher) из Аузгзбурга, који је, као члан КП Немачке након доласка националсоцијалиста на власт 1933. године, побегао у емиграцију, и то у Сарајево, тадашњу Краљевину Југославију. Учествоје у Шпанском грађанском рату 1936-1939, након чега бива заточен у француским концентрационим логорима. Он наводи да је посетио Генерални конзулат ФНРЈ у Минхену, где је изразио жељу да посети Југославију и сам се увери у политичку ситуацију. За то му је био потребан позив Удружења шпанских бораца.⁸⁶

Велики број источнонемачких комуниста били су пре и током Другог светског рата у контактима са члановима КП Југославије. Неки од њих су се заједно борили у Шпанском грађанском рату од 1936. до 1939. године као чланови Интернационалних бригада. Након пада Трећег рајха и спровођења зоналне савезничке окупације, у источној, совјетској зони многи од руководиоца КП Немачке (тј. од априла 1946. године ЈСПН) су показивали дивљење према Народноослободилачкој борби коју је предводила КПЈ, као и послератној изградњи Југославије. Паул Вендел (Paul Wandel), председник Централне управе за народно образовање Совјетске окупационе зоне (Deutsche verwaltung für volksbildung in der Sowjetischen Besatzungszone) послао је био преко Централног секретаријата ЈСПН писмо 30. априла 1948. године маршалу Јосипу Брозу Титу. Вендел је током периода емиграције у Совјетском Савезу имао илегално име „Класнер“, а у Москви се упознао са маршалом Титом.⁸⁷

Саветовање комунистичких и радничких партија девет европских земаља на коме је донета одлука о стварању Информбироа одржано је крајем септембра 1947. године у Скљарској Пореби у Пољској, на иницијативу СКП(б)-а. На њему су учествовали

⁸⁶ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-24, Писмо Штајнбахер Георга, упућено СК КПЈ, о молби да посети Југославију, 24. 1. 1950.

⁸⁷ АЈ, ф. 836, I-3-b/442, Писмо Paula Vendela- Маршалу (Josipu Brozu) Titu, фотографија Paula Vendela i propratno писмо Vojne misije FNRJ kod Kontrolnog veća za Nemačku, 30. 4. i 21.5.1948.

представници комунистичких и радничких партија социјалистичких земаља, као и две највеће комунистичке партије на Западу- КП Француске и КП Италије⁸⁸ На основу реферата Андреја Жданова, испред Совјетске комунистичке партије (большевика) и Владислава Гомулке, испред Пољске (уједињене) радничке партије, усвојена је *Декларација о међународној ситуацији и Резолуција о размени искустава и координацији делатности партија заступљених на саветовању*. Ова два документа су била једини конститутивни, програмски и организациони акти Информбироа. *Декларација* је садржавала политичку линију, а *Резолуција*- циљ, задатке и организационе принципе. Утврђено је да Информбиро буде састављен од по два представника централних комитета, да оснује свој двонедељни а касније и недељски новински лист, који би излазио на француском, руском и другим језицима. За седиште организације је био одређен Београд. Информбиро је представљао наставак Коминтерне, распуштене 1943. године, јер је његова основна функција била даље обезбеђивање „неприкосновености монолитизма“ у међународном радничком покрету под вођством СССР-а. Након одржавања Саветовања у Пољској 1947. године, одржана су још само два заседања, и то у Букурешту јуна 1948. године и Будимпешти новембра 1949. године. У Букурешту се расправљало о стању у КПЈ и донета је Резолуција против КПЈ, након чега је у Будимпешти поново донесена још једна резолуција уперена против политике КПЈ. До распуштања Коминформа априла 1956. године, више није одржано ниједно заседање. Једино је наставило да излази гласило „За чврст мир, за народну демократију.“⁸⁹

Информбиро, као инструмент „Стаљиновог хегемонизма“, деловао је у функцији политике која је негирала специфичност друштвено-политичких процеса у појединим земљама и различитост путева социјалистичког развоја. Свака демократска дискусија или покушај озбиљније анализе узрока и последица одређених појава и догађаја, који се нису у потпуности поклапали са стаљинским хегемонистичким концептима, карактерисани су као одступање од марксизма-лењинизма, издаје идеала социјализма и интернационализма.

90

⁸⁸Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja*, Београд 1984, стр. 38-39- Учесници саветовања су поднели информативна саопштења о делатности централних комитета својих партија.

⁸⁹ Исто, стр. 43-44

⁹⁰ Исто,

Пети конгрес КПЈ, први откако је Партија дошла на власт, био је одржан крајем јула 1948. године у Београду. На Конгресу је била изражена јединствена подршка ставу ЦК КПЈ у наметнутом спору са Информбироом. Конгрес је донео посебну Резолуцију о односу КПЈ према Информбироу у којој је био одобрен став ЦК КПЈ у вези са оптужбама и критиком ЦК СКП(б) и Информбироа.⁹¹

Притиску и покушају изоловања у контексту међународних односа, Југославија није била изложена само као држава, неко су истом таквом притиску биле изложене и највеће југословенске друштвено-политичке организације. Оптужбе Информационог биро неких комунистичких партија, заправо ЦК СКП(б) против КПЈ 1948. године довеле су до антијугословенског иступања у Светској синдикалној федерацији.⁹²

4. Алуминијумски комбинат

Влада ФНРЈ је пре посете Јосипа Броза Тита Москви почетком јуна 1956. године и доношења тзв. Московске декларације, предложила источнонемачкој и совјетској влади привредну сарадњу из области тешке индустрије. Најпре је предложила DDR-у да финансира изградњу погона за прераду алуминијума годишњег капацитета од 40.000 до 50.000 тона, као и хидроцентрале годишње снаге 150.000 Kwh. Оба ова индустријска комплекса је требало да буду изграђена у НР Црној Гори. Предлог сарадње упућен Кремљу је био доста обимнији, обухватајући финансијску помоћ око изградње два погона за прераду алуминијума капацитета 100.000 тона годишње, затим неколико хидроцентрала укупне снаге 7,5 милијарди KWh, рудника за производњу кокса, боксита, далековада високог напона снаге 220 KW као и проширење погона за производњу соде и електрода.⁹³

Совјетска влада и источнонемачка влада су се договориле детаље око пружања финансијске и техничке подршке око наведених пројеката. Совјети су сматрали да је овај споразум имао велики привредни и политички значај. Совјетски Савез је одбио југословенски захтев за помоћ у изградњи рудника и инфраструктуре јер је сматрао да

⁹¹ Исто, стр. 50

⁹² В. Petranović, Čedomir Štrbac, Stanislav Stojanović, *Jugoslavija u međunarodno radničkom pokretu*, Beograd 1973, str. 100

⁹³ D. Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, Zagreb 2004, стр. 110

ФНРЈ то може остварити властитим снагама. Већ 1. августа 1956. године у Москви је био потписан „Споразум влада СССР-а, DDR-а и ФНРЈ о сарадњи у изградњи југословенске алуминијумске индустрије”. Прво је било договорено да ће се од 1956. године прво сарађивати у изградњи погона за прераду алуминијума годишњег капацитета 100.000 тона алуминијума. Овим споразумом је омогућено финансирање прве етапе изградње погона капацитета 50.000 тона годишње, који је требало да буде довршен најкасније 1961. године. Совјетски Савез и Демократска Република Немачка су одобрили зајам у износу 700 милиона рубаља уз камату од 2 посто. ФНРЈ је требало да отплаћује зајам произведеним алуминијумом, док је сву техничку документацију требало да добије бесплатно. СССР је требало такође да у оквиру зајма да и одређену количину пшенице Југославији, коју је она требало да прода како би покрила своје унутрашње трошкове изградње. СССР и ДР Немачка је требало да финансирају и другу фазу изградње алуминијумске индустрије, о чему је требало да се накнадно преговара. Споразум су потписали Авдо Хумо (са југословенске стране), К. И. Ковал (са совјетске стране) и Фриц Зелбман (са источнонемачке стране). Текст споразума није садржао стандардне комунистичке флоскуле о „пријатељству, миру, пролетерском интернационализму” и сличне речи које су иначе биле уобичајене за земље тзв „народне демократије”. Истакнуто је само да су преговори вођени у духу обостраног разумевања и у жељи да тај споразум не користи само државама потписницама већ и јачању и развоју међународне техничке сарадње.⁹⁴

Скупштина ФНРЈ је Споразум ратификовала у јануару 1957. године. У ово време је такође био ратификован и привредни споразум са СР Немачком од 10. марта 1956. године, који је ступио на снагу 27. јануара 1957. године. Имплементација југословенско-совјетског-источнонемачког споразума имала је велико политичко значење, јер је споразум у наредним годинама коришћен као средство за уцењивање Југославије. Постало је очигледно да је то била намера DDR-а, када је заменик министра спољних послова Ото Винцер 18. јануара 1957. године обавестио Валтера Улбрихта да му је амбасадор у Прагу Бернанд Коенен (одређен је био за одржавање контаката са тамошњим југословенским амбасадором) потврдио да је Београд ратификовао споразум. Ото Винцер је том приликом упитао генералног секретара ЈСПН Валтера Улбрихта да ли је дошло време да се изврши притисак на ФНРЈ, јер је југословенска влада имала уговоре о економској сарадњи са обе

⁹⁴Исто, 110-111

Немачке „у цепу”. Иако је Споразум из Москве предвиђао да радове почну још исте 1956. године, тек је 29. јула 1957. године потписан додатни споразум који је одређивао рокове изградње алумијумског комбината. Према овом додатном споразуму, изградња је требало да се започне 1958. године, а прва фаза је требало да буде завршена тек 1964. године, што је значило кашњење од три године. Након прекида дипломатских односа са СР Немачком, затим Другог југословенско-совјетског сукоба након новог Статута СКЈ донетог на Седмом конгресу партије у Љубљани априла 1958. године, све се више повећавало привредно изнуђивање ФНРЈ тј. одлагање реализације споразума. Ото Винцер се овим притиском послужио у тренутку када је југословенска привредна делегација боравила у Берлину од 29. јануара до 5. фебруара 1957. године. Преговарилу су око потписивања новог привредног споразума који је по уверењу и директивама југословенске стране требало да буде склопљен за почетак на нивоу привредних комора. Панков је желео споразум на нивоу влада јер су били свесни да ће такав споразум бити први корак ка признавању државе, тј. успостављању редовних дипломатских односа. Према наводима новинске агенције „Ројтерс” ово је исто сматрало и југословенско државно и партијско руководство. У Берлину су покушали да изврше јак притисак на југословенску делегацију и непосредно пре потписивања споразума су захтевали да буде потписан на нивоу влада. Југословенска страна није поклекла под притиском Источних Немаца, већ је 6. фебруара 1957. године демонстративно напустила Берлин, без склапања споразума. Овај неуспели споразум није био занемарљив са финансијског аспекта. Био је важнији за ДР Немачку него за Југославију, јер су источнонемачки привредни преставници знали да су нпр. челик, олово, хмељ, месо, јаја могли да се набаве од социјалистичких држава само у ограниченим количинама, због чега су морали да их за девизну готовину увозе из „капиталистичких држава”. Они су, са друге стране, у Федеративну Народну Републику Југославију извозили за њих мање важне производе лаке индустрије. Својим притиском на југословенску привредну делегацију, представници DDR-а су угрозили врло важне преговоре о уређењу платног промета међу државама, који су се истовремено одвијали на нивоу народних банака.⁹⁵

Бон је, са друге стране, та дешавања пратио са занимањем и био је врло задовољан њиховим исходом. Дописник западнонемачког радија „Fries Berlin” Клаус Белинг је у

⁹⁵ Исто, 113

радијској емисији 7. фебруара 1957. године је са доста знања и врло сликовито описао догађаје на преговорима, задовољство Бона и совјетску закулисну улогу.⁹⁶

5. Културна сарадња

Режисер Љубљанске опере Хинко Лесковшек почетком 1958. године је био позван да режира у Дрезденској опери исту оперу. Овај словеначки режисер је са великим успехом режирао Прокопфијеву оперу „Љубав за три поморанце“ и гостовао је са Љубљанском опером свуда по иностранству. Добио је позив од Источних Немаца да режира „Хованшчину“ Модеста Мусоргског у источној зони Берлина. Диригент и управник Београдске опере Оскар Данон дириговао је јануара два концерта у Лајпцигу са Гевандхаус оркестром, а такође је у Источном Берлину дириговао оперу „Евгенија Оњегина“. Као замена за београдског диригента Ђуру Јакшића, дириговао је у Београду симфонијским оркестром „Бранко Крсмановић“ Ферстер из Лајпцига. Ова размера је извршена је преко Друштва пријатеља музике. Савезна комисија за културне везе са иностранством је водила преговоре, а преко „Југоконцерта“ за гостовање Брехтовог театра у размену за хор Радио-Београда и Deutsche Tanz Revue, и оркестар Радио Љубљана на челу са Бојаном Адамичем.⁹⁷

Што се тиче извештаја везаног за филмску уметност на фестивалу научног филма у Београду, награђен је источнонемачки филм „Ултра Соунд“ наградом техничког друштва „Борис Кидрич“. Савезна комисија је материјално помогла Мирка Божића, књижевника из Загреба, за пут у Источни Берлин, у циљу обнављања веза са тамошњим књижевницима и превођењем његових књижевних дела. Такође је одобрена помоћ Миру Клопчићу из Љубљане у исте сврхе.⁹⁸

У области књижевности и пропаганде Издавачка кућа Источног Берлина Aufbau издала је роман Луја Давича „Песма“ под насловом „Die Libelle“ у преводу Woltgan Dolmana. Исто предузеће је издало роман Иве Андрића „Госпођица“ и збирку под

⁹⁶ Исто, 125

⁹⁷ Архив Југославије, фонд 559 (у даљем тексту АЈ, 559)- Савезна комисија за културне везе са иностранством, фасцикла 59, јединица описа 113- Istočna Nemačka, izveštaj od 1. januara do 1. oktobra 1958. godine

⁹⁸ АЈ, 559, фасцикла 51 јединица описа 113

насловом „О ти црна земљо“ („О du schwarze Erde“) која је била посвећена непознатим ауторима Народноослободилачког рата, као и песницима Отоу Жупанчићу, Десанки Максимовић, Бранку Ћопићу, Скендер Куленовићу, Весни Перун, Јури Франичевићу. Књигу је на немачки превела Ина Јун Броз. У јесен 1958. године исто предузеће је издало дело Цамил Сијарића „Бихорци“ под немачким насловом „Die Weiber des Hajelu“. У издању „Ritter und Lening“ изашао је роман Ханзе Крума „Грожђанин смех“ под насловом „Der trunkene Sommer“. Од свих наведених превода Савезна комисија је откупила извештај број примерака. Роман Иве Андрића „На Дрини ћуприја“ доживело је већ треће издање на немачком језику, ове године у ДР Немачкој. На међународном сајму књига у Лајпцигу, марта 1958. године, издавачи из ФНРЈ су били представљени са издањима сарајевског предузећа „Просвјета“ и загребачког „Младост“. ⁹⁹

Писмо новинског листа „Deutcher Bueherei“ (писмо је добила редакција Југопрес-а, децембра 1955. године Југословенска новинска агенција) из Лајпцига упућено Комисији за културне везе са иностранством у коме су молили да им се достави превод „Дунда Мароја“ од Марина Држића. ¹⁰⁰

У јесен 1955. године „Народна просвјета“ је у заједници са осталим издавачима ФНРЈ учествовала на сајму књига у Франкфурту на Мајни у СР Немачкој. Том приликом је била успостављена веза са низом издавача из Западне Европе и других делова света па и са неим издавачима источноевропских земаља, од којих су добили и позив да учествују на сајму књига у Лајпцигу који се одржавао од 26. фебруара до 8. марта 1956. године. ¹⁰¹

Овај позив су поред „Народне просвјете“ из Сарајева, прихватили и Државна založba из Словеније и „Кочо Рацин“ из Скопља, о чему је било обавештено Удружење издавача ФНРЈ и накнадно се споразумели са „Културом“ из Београда да и они учествују и представљају југословенску научну и политичку литературу. ¹⁰² У ту сврху одржан је и један састанак у Новом Саду између директора ових предузећа, и у Сарајеву између представника, стручњака за ова питања, на ком су се детаљно споразумели и разрадили

⁹⁹ Исто

¹⁰⁰ АЈ-559-71-162

¹⁰¹ Исто

¹⁰² Исто

план учешћа на сајму: које писце, која дела, учешће у расподели трошкова на заједничком штанду.¹⁰³

До краја јула 1961. године са ДР Немачком није било систематске културне размене нити су постојали инструменти који био ову размену регулисали. Почетком 1960. године, НДР је предложила закључење Културне конвенције. Југославија је предлагала конкретне аранжмане од годину или две дана што је на крају било прихваћено, тако да је НДР предложила свој програм новембра 1960. године. Истовремено је Посланство НДР, поднело ДСИП предлог текста Конвенције. Предлог југословенске стране је био уручен посланику НДР у Београду априла 1961. године, а преговори за утврђивање програма сарадње су отпочели крајем јуна 1961. године. Конвенција је после неколико одлагања, потписана 20. јула 1962. године. Током 1961. године одржана је у градовима ФНРЈ (Београд, Нови Сад, Карловац и Љубљана) изложба источњонемачких фотографија. Изложбу је организовао Секретаријат СИБ-а за информације. Са југословенске стране није прихваћено да приликом отварања изложби буду изложени експонати који су нападали СР Немачку. Са друге стране, изложби југословенских фотографија у ДР Немачкој су прављене велике тешкоће. Захтеване су биле измене у текстовима „које нису биле техничке већ суштинске природе“. Већи број југословенских позоришних, филмских и културних радника је присуствовао значајнијим манифестацијама у НДР- Берлинским фестивалским данима, Филмском фестивалу у Лајпцигу. Југословенска радио телевизија је размењивала током године са Радиотелевизијом ДР Немачке музичке и говорне материјале, „ТВ сторије“, филмове и друге материјале. Између „Југославија филма“ и „DEFA“ закључен је 1961. године уговор о размени филмова.¹⁰⁴

Представници Издавачког предузећа „Народна просвјета“ из Сарајева, Мустафа Зирић и Ивица Боднарук били су први југословенски представници на Лајпцишком сајму, који се одржавао од 26. фебруара до 8. марта 1956. године. Зирић и Боднарук су у свом извештају упућеном Вељку Влаховићу, председнику Спољнополитичког одбора Народне скупштин ФНРЈ, описали своје успутне посете Будимпешти и Прагу и главну посету Демократској Републици Немачкој. У Будимпешти и Прагу је у разговору са тамошњим издавачима владало је велико интересовање за ФНРЈ и њену литературу. Изјавили су да су

¹⁰³ Исто

¹⁰⁴ АЈ, ф.559,1-2, Строго поверљива грађа, 1960-1962

наишли на добар пријем у НДР, да су им источнонемачке власти понудиле сву неопходну помоћ. Задатак представника „Народне просвјете“ је био да ступе у пословне везе са земљама учесницама Сајма, а посебно са земљама Источне Европе и Азије. Били су веома добро медијски испраћени, све источнонемачке новине су почињале информације у вези Лајпцишког сајма констатацијом да је ФНРЈ први пут излагала на сајму, да је била у средишту пажње и је су најинтересантнији штанд са књигама били управо југословенски. Такође су и филмски радници DEFA филма снимали југословенски штанд за филмски журнал.¹⁰⁵

6. Успостављање дипломатских односа ФНРЈ и ДР Немачке

Југославија је била међу првим државама које су успоставиле дипломатске везе са СР Немачком. Југословенска политика је у време сукоба са СССР-ом око Информбироа подржавала немачке тежње за поновним уједињењем на темељу слободних и демократских избора. Тито је 13. јула 1956. године у својој резиденцији у Ужичкој 13, уз присуство шефа кабинета Јоже Вилфана, примио западнонемачког велепосланика и такође потврдио како између како између совјетског и југословенског стајалишта додуше постоје сличности, али да то нема везе са неком конкретном политичком акцијом. Уверавао је западнонемачког велепосланика да у Москви није било говора о признању Панкова и да Југославија не намерава да призна источнонемачку владу. Да би заступници ратифицирали уговор, Валтер Халштајн је на крају расправе о ратификацији морао зајамчити да се „Халштајнова доктрина“ односи и на ФНРЈ.¹⁰⁶

Једина видљива сарадња ФНРЈ и ДР Немачке у периоду пре званичног успостављања дипломатских односа у октобра 1957. године била је размена, куповина играних и документарних филмова у јулу 1955. године. У новембру исте године је ДР Немачкој гостовао солистички ансамбл Радио-Загреба, а у исто време је као гост источнонемачког Министарства спољних послова боравио 14 дана дописник листа *Борба*.

¹⁰⁵ АЈ, ф.507-IX, 86/III-26, Izveštaj o boravku Mustafe Zirića i Ivice Bodnaruka na Lajpciškom sajmu, od 26.2. do 8.3. 1956.

¹⁰⁶ Исто, 71

Репрезентација ДР Немачке учествовала је на Светском првенству кануа на дивљим водама у Љубљани, а југословенска на Меморијалним спортским играма R. Harbig-Gedächtnis у Дрездену. У извештају *Stand der Beziehungen zwischen DDR und der FVRJ*, који је за председника владе Ота Гротеволла састављен 31. августа 1956. године у кабинету потпредседника источњемачке владе Хајнриха Рауа, могло се само уочити да „у последње време постоје везе између државних институција и личности, са којима је могуће развијати даље односе“. Према наведеном извештају „Завод за културну сарадњу са иностранством у Београду је одбијао успостављање дипломатских односа са источњемачким Заводом за културне везе са иностранством (Gesellschaft für kulturelle Verbindungen), иако је овај последњи два пута покушао“.¹⁰⁷ Као могуће кораке побољшања односа са Југославије предлагали су:

1. Склапање културног споразума са или договора међу различитим институцијама.
2. Сарадња уреда обе државе за културне везе са иностранством.
3. Сарадња уреда за пропаганду у иностранству (Büro für Auslandpropaganda) и Југорекламе.
4. Развој туристичког промета.
5. Споразум о научно-техничкој сарадњи
6. Трговински споразум на државном нивоу¹⁰⁸

СР Немачка је нотом коју је у име западњемачке владе предао немачки министар спољних послова Хајнрих фон Брентано 19. октобра 1957. године југословенском амбасадору Душану Кведеру, СР Немачка је прекинула дипломатске односе са Југославијом.¹⁰⁹ Повод је било признавање ДР Немачке од стране југословенске владе и успостављање дипломатских односа 15. октобра 1957. године. Влада у Бону је тада, први пут у пракси применила тзв. Халштајнову доктрину.¹¹⁰

¹⁰⁷ Исто, 92

¹⁰⁸ D. Нећак, нав. дело, стр. 95

¹⁰⁹ Д. Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956-1961*, Београд 2006, стр. 114-125

¹¹⁰ D. Нећак, нав. дело, стр. 170; Халштајнова доктрина је добила назив по државном секретару у Министарству спољних послова СР Немачке, Валтеру Халштајну. Према овој доктрини, чија је главна начела усвојио и Bundestag, влада СР Немачке је једини легитимни представник целокупног немачког народа. На спољнополитичком плану то се сводило на обавезу бонске владе да прекине дипломатске односе са сваком државом која призна ДР Немачку и успостави дипломатске односе са њом. Учињен је изузетак у односу на

Став ФНРЈ је да постоје две немачке државе али је Југославија 1955. године имала дипломатске односе само са СР Немачком. Посебно након ратификације Париских споразума и Варшавског уговора, као и након међусобног признања суверености, све више се СР и ДР Немачка формално-правно истичу као независне државе. ФНРЈ је до 1955. године имала врло разгранате економске, културне, спортске и друге билатералне односе са СР Немачком. Са Источном Немачком ФНРЈ је имала само трговинске односе; 1954. године закључен је Уговор између југословенских и источнонемачких Трговинских комора у висини од номиналних 4 милиона долара, али је реализовано само 1 490 000 долара.¹¹¹

Следећи важан контакт ФНРЈ и ДРН била је депеша коју је у име Јединствене социјалистичке партије Немачке послао Први секретар ЦК ЈСПН Валтер Улбрихт. Депеша је била упућена ЦК СКЈ, где се позивају да пошаљу једну делегацију на Трећу партијску конференцију ЈСПН, која се одржавала од 24. до 29. марта 1956. године. Јосип Броз Тито се у име ЦК Савеза комуниста Југославије захвалио на позиву, обавестио источнонемачко партијско руководство да неће моћи да пошаљу делегацију и пожелео срећу за успешан рад Конференције. Вељко Влаховић је ове информације проследио амбасадору ФНРЈ у Бону, Младену Ивековићу. Влаховић објашњава Ивековићу да је одговор Јосипа Броза Тита био умерен, али је југословенско руководство сматрало да треба пружити подршку антистаљинистичком курсу у ЈСПН. Наводи да су преко посланика ФНРЈ у Прагу Иве Вејводе саопштили источнонемачком посланику у Прагу, да југословенска страна није могла да пошаље своју делегацију на Конференцију јер нису до тада нису одржавали никакве међупартијске везе. Наводили су да је до блискије сарадње био потребно доћи постепено.¹¹²

Влада Демократске Републике Немачке затражила је 28. новембра 1957. године агреман за изванредног посланика и опуномоћеног министра ДР Немачке у ФНРЈ Елеонору Штајмер. Она је била шеф делегације Демократске Републике Немачке на преговорима вођеним у Београду од 5. до 19. октобра 1957. године. Јосип Броз Тито је 6. децембра 1958. године да агреман за постављање Елеоноре Штајмер за дипломатског

СССР, уз образложење да се ради о једној од четири велике савезничке силе, које су биле одговорне за разрешење немачког питања све до закључења мировног уговора.

¹¹¹Исто

¹¹² АЈ, ф. 837, I-1/813, Telegram prvog sekretara Ujedinjene socijalističke partije Nemačke Demokratske Republike Valtera Ulbrihta, Centralnom komitetu SKJ- Drugu Titu, kojim poziva delegaciju SKJ da uzme učešće u radu III Partijske konferencije JSPN i odgovor predsednika Tita Valteru Ulbrihtu.

представника ДР Немачке у Југославији. Штајмерова је 5. фебруара 1958. године предала текст говора у ДСИП који је намеравала да одржи приликом предаје Председнику ФНРЈ акредитивних писама. Протокол ДСИП ју је упозорио још пре њеног пријема код Срђе Прице да у југословенској дипломатији није била пракса да се одржавају формални говори приликом предаје акредитивних писама.¹¹³

Председник ФНРЈ Јосип Броз Тито примио 11. фебруара 1958. године у Белом двору Елеонору Штајмер. Предаји акредитива су присуствовали државни секретар за иностране послове Коча Поповић и шеф протокола Државног секретаријата за иностране послове Далибор Солдатић. У пратњи посланика Елеоноре Штајмер налазио се саветник Ханс Фоселер и секретари Гинтер Сајферт, Јан Коласа и Барбара Мај.¹¹⁴

Новоименовани посланик ФНРЈ у источном Берлину Митја Вошњак саставио је забелешку о дочеку приликом доласка у источни Берлин и о предаји акредитивних писама. Стигао је у у источни (совјетски) сектор Берлина 15. маја 1958. године. На железничкој станици су га дочекали члан Колегијума Министарства иностраних послова Валтер Белинг, затим шеф Протокола МИП ДР Немачке др Макс Хумелтенберг и сви амбасадори, који су били акредитовани у НДР. У суботу преподне 17. маја посетио се заједно са Миланом Матијашевићем шефа Пототола др Хумелтенбергера који је Митју Вошњака упознао са свим формалностима у вези са предајом акредитивних писама. Затим га је примио и заменик министра иностраних послова Георг Хандке, коме је предао копије акредитива. Био је присутан и заменик министра амбасадор Ото Винцер.¹¹⁵

У среду 21. маја 1958. године, Митја Вошњак је предао акредитивна писма председнику Демократске Републике Немачке Вилхелму Пику. Предаји су са немачке стране присуствовали шеф канцеларије Председника Републике, државни секретар Макс Опиц, заменик министра иностраних послова Георг Хандке, Валтер Белинг, Макс Хумелтенбергер, а са југословенске стране саветник Посланства ФНРЈ у НДР Милан

¹¹³ АЈ, ф. 837, I-3-a/82-1, Пријем Eleonore Štajmer, 11. 2. 1958; Елеонора Штајмер, рођена Пик, рођена је у Бремену 14. априла 1906. године. Била је ћерка председника ДР Немачке Вилхелма Пика. Од 1923. до 1929. године радила у ЦК комунистичке партије Немачке и у комунистичкој фракцији ланда. Након доласка националсоцијалиста на власт, одлази у Москву где је обављала дужност контролора у Народном комесаријату за спољну трговину у Москви, била руководилац финансијског одељења Међународне црвене помоћи у Москви. После рада је била на важним функцијама у новоформираној Јединственој социјалистичкој партији Немачкој.

¹¹⁴ Исто

¹¹⁵ АЈ, ф. 837, I-5-b/81-1, Zabeleška o predaji akreditivnih pisama poslanika FNRI u NDR Mitje Vošnjaka predsedniku Nemačke Demokratske Republike Vilhelmu Piku.

Матијашевић и први секретар Слободан Лозјанин. Председник Вилхелм Пик и Митја Вошњак су изменили кратке поздраве, у којима су изразили наду, да је успостављање дипломатских односа између обе државе отворало нове огромне могућности за једну нову етапу у сарадњи обе земље. Због болести Вилхелма Пика текстови говора нису били читани. Код аудијенције после предаје акредитива Председник ДР Немачке није проговарао, већ је уместо њега говорио државни секретар Георг Хандке. Разговор је трајао свега неколико минута. Шеф Протокола Макс Хумелтенбергер је навео Вошњаку да је то можда била последње званично појављивање Вилхелма Пика. При наиласку дипломатског представника у резиденцији Председника Републике, почасна чета стражарског пука одала је била почасни поздрав. Оркестар је био интонирао химне, а командант јединице је предао дневну лозинку која је гласила: „За чврсто и трајно пријатељство између немачког народа и народа Федеративне Народне Републике Југославије.“¹¹⁶

Истога дана посланик ФНРЈ у Источном Берлину Митја Вошњак је посетио и Председника источнонемачког Парламента (Volkskammer) др Јоханеса Дикмана. У току разговора Вошњак је изразио жељу да се међудржавни односи на релацији Београд-Панков у будућем периоду још боље развијају, и да на њих неће утицати идеолошка размимоилажења између Савеза комуниста Југославије и Јединствене социјалистичке партије Немачке. Дикман се позвао на свој разговор са Петром Стамболићем у Прагу и поновио је жељу да позову Југословенску Парламентарну Делегацију у ДР Немачку.¹¹⁷

Државни потсекретар Срђа Прица разговарао је 15.11.1958. године са Елеонором Штајмер, послаником ДР Немачке у Београду. Предала је ноту своје владе о питању немачког уједињења са меморандумом о опасности политике наоружања. Срђа Прица је навео да је држала агитациони говор о слободољубивим народима, о индустријским магнатима који спремају рат, о наоружању СР Немачке, о врбовању у ДР Немачкој за бекства на Запад, о шпијунажи. Прица јој је рекао да је солидарисање са кампањом НР Бугарске против ФНРЈ била уствари подршка нападу на територијални интегритет и политици стварања напетости, која је могла само да штети миру и социјализму.¹¹⁸

Председник Комитета за спољну трговину Љуба Бабић разговарао је са Фајленом, економским саветником Немачке Демократске Републике, 4.јуна 1959. године. Фајлен је

¹¹⁶ Исто, 200

¹¹⁷ АЈ, ф.837, I-5-b/80

¹¹⁸ Исто

Бабићу поставио питање о југословенском мишљењу у вези преговора за дугорочни аранжман. Љуба Бабић је поновио да је југословенски став да прегови почну крајем јуна или почетком јула месеца 1959. године и да се на њима истовремено размотре проблеми текуће робне размене у 1959. години, закључи дугогодишњи аранжман у трајању од 3 до 5 година, и да се донесу нове робне листе за 1960. годину.¹¹⁹

Државни подсекретар Вељко Мићуновић водио је разговор са источњонемачких дипломатским представником у Београду Елеонором Штајмер 2. августа 1961. године. Штајмерова је информисала Мићуновића о намери Владе ДРН да пошаље у Београд једну дипломатску делегацију која би имала својство посматрача на Београдској конференцији несврстаних земаља (1-6. септембра 1961. године). Намера те делегације би била да агитује код земаља учесница конференције у вези тзв. немачког питања. Мићуновић јој је одговорио да се статус посматрача предвиђао само за ванблоковске државе које су биле позване да учествују у конференцији. Такође јој је нагласио да се питање Берлина није налазило у пројекту дневног реда конференције. ФНРЈ је била дужна да се, о свим питањима која су имала политички значај, саветује са земљама учесницама. Посланик Штајмерова истакла је да би та источњонемачка делегација била стационирана у Посланству НДР у Београду, да не би форсирани контакте са делегацијама на конференцији, као и да не би ништа објављивали о свом боравку у Београду.¹²⁰

Државни секретар Константин Коча Поповић сусрео се са послаником НДР Елеонором Штајмер 25. децембра 1961. године, на тражење посланика НДР. Е.Штајмер му је предала књигу „Од Рибентропа до Аденауера“, препис говора Отоа Винцера од 12. децембра 1961. године и писмо које је Ото Гротевол упутио Конраду Аденауеру 30. новембра 1961. године. Е.Штајмер је планирала да исту документацију преда и Иви Вејводи. Суштина књиге била је да покаже да је велики број ранијих Хитлерових дипломата и касније био у служби СР Немачке.¹²¹

Што се тиче питања предратних и ратних потраживања ФНРЈ према НДР, Влада НДР је 17. новембра 1962. године одговорила на ноту ДРИП ФНРЈ. Влада НДР је видела могућност решавања ових потраживања у корист ФНРЈ због отворених ставова руководећих представника ФНРЈ у вези са закључењем немачког уговора о миру. У вези

¹¹⁹ Исто

¹²⁰ АЈ, ф. 837, I-5-b/81-2

¹²¹ Исто

потраживања наведених у Југословенској Ноти која су се заснивала на робној размени и која према мишљењу Београда нису била у непосредној вези са ратом, Влада у Панкову је указала на тотални карактер рата који је у великој мери избрисао и онемогућио да се прави разлика између непосредне и посредне везе са ратом. Према мишљењу НДР, узрок неиспуњавања обавеза из клириншке размене робе је без сумње био Други светски рат, и због тога се неиспуњавање обавеза морало сматрати као ратна штета, која је давала право на репарације. Влада НДР је истакла да је ФНРЈ потписујући Париски споразум о репарацијама потврдила такво схватање. Влада НДР је скренула пажњу у вези реституционих потраживања Југославије, да је од закључења споразума између Владе у Панкову и Совјетске контролне комисије о обустављању реституција протекло дванаест година и да Влада у Београду за то време није била уложила никакав протест. Влада ДР Немачке је ипак изразила спремност да ступи у преговоре о плаћањима по основу социјалног осигурања, предлажући да се преговори воде у источном Берлину.¹²²

Главни правни саветник Министарства иностраних послова ФНРЈ др Милан Бартош известио је 3. априла 1952. године маршала Јосипа Броза Тита о спору са ДР Немачком око југословенских предратних потраживања према немачким правним и физичким лицима који су се налазили на територији источне Немачке државе. Отправник послова ФНРЈ у Букурешту је добио налог од МИП-а да Амбасада ДР Немачке у Букурешту преда ноту у којој се захтева, да власти ДР Немачке не ометају пријаву југословенских предратних потраживања према правним и физичким лицима настањеним у Немачкој Демократској Републици, и да се код тадашње државне банке изврши валоризација тих тражења. Источне Немачке новчани заводи су враћали такве југословенске захтеве за мотивацијом, да нису овлашћени да примају југословенске захтеве ове врсте. Отправник послова је покушао да изврши ово наређење, али према његовом извештају у депеши бр. 62 од 27. марта 1952. године амбасада ДР Немачке је вратила ноту напоменувши да не прима никакве демарше југословенске Владе, пошто с њом не одржава никакве односе.¹²³

Правни савет Државног секретаријата за иностране послове је образложио своје мишљење у вези „немачког проблема“ и питања Берлина. Обавезе које су за Савезнике

¹²² Исто

¹²³ Исто

проистекле из Потсдамског уговора и других споразума о Немачкој нису никада биле формално укинуте, али су се прилике доста промениле да је главни основ Потсдамског уговора- третирање Немачке као једне целине и заједничко обезбеђење тога да она више није могла да представља неку опасност за светски мир. Потсдамски уговор је очевидно имао сврху да регулише управу Немачком у прелазном времену, док она „излечена од нацизма и милитаризма“, не буде опет могла да постане равноправни члан заједнице народа, али свакако није био замишљен као неко трајње решење. Гледајући на чињеници да су оба дела Немачке у међувремену постале суверене државе, ми то признајемо и у погледу ДР Немачке, иако су то западне земље негирале.¹²⁴

Одредбе Потсдамског уговора о окупацији и одредбе Декларације о преузимању власти у Немачкој постале су анахронизам и оне су фактички, па и правно биле укинуте и у једном и у другом делу Немачке, а одржане су само формално у погледу Берлина.¹²⁵

Закључење уговора између СССР-а и ДР Немачке од 20. септембра 1955. године о укидању важности одлука Контролног савета на територији ДР Немачке, Министарски савет СССР је донео једну одлуку, поред које између осталог стоји да престанак важности поменутих одлука Контролног савета на територији ДР Немачке није утицао на права и обавезе СССР у погледу Немачке као целине.¹²⁶

Циљ Правног савета ДСИП на челу са др Миланом Бартошом, главни правним саветником, био је да се докаже да су међународне уговорне обавезе СССР о Немачкој неизмењено постојале и 1958. године, и да би покушај њиховог једностраног одбацивања од стране западних сила представљао кршење међународног права.¹²⁷

МИП ФНРЈ је послало 7. маја 1962. године Кабинету Председника Републике нацрт ноте као одговор на Aide memoire о југословенским предратним и ратним потраживањима. Ова нота је предложена да се уручи преко Посланства ФНРЈ у Источном Берлину МИП ДР Немачке.¹²⁸

У нацрту ноте, поред краћег изношења историјата овог питања и ставова источнонемачке стране изнето је образложење којим се побијало тврђење Владе ДР Немачке да се претежни део југословенских захтева, укључујући и потраживања из

¹²⁴ Исто

¹²⁵ Исто

¹²⁶ Исто

¹²⁷ Исто

¹²⁸ Исто

социјалног осигурања, односе на репарације за чију смо наплату према Потсдамском споразуму упућени на Западну Немачку. По појединим основама потраживања дато је било краће образложење из којег се видело да су југословенски захтеви били базирани на међународном праву и послератним уговорима. Одбацивао се покушај условљања и повезивања потраживања са Уговором о миру потписаним у Потсдаму.¹²⁹

Југословенска страна је била мишљења да је било боље да се одговори на Aide memoire ДР Немачке нотом, јер су сматрали да ће на тај начин дати озбиљнији нагласак проблему око потраживања, него новим Aide memoire-ом који је могао да се схвати као наставак шире и слободније дискусије између две владе о овим питањима. У оквиру ноте коју је ДСИП предложио давао се кратак историјат овог питања и ранијих ставова ДР Немачке и одбијало се тврђење владе ДР Немачке да се претежни део наших захтева односио на репарације за чију је наплату су били према Потсдамском споразуму упућени на СР Немачку. Уједно су била дата краћа обавештења по појединим основама потраживања и одбацивао се покушај условљања и везивања решавања ових потраживања са закључењем Уговора о миру. Влада ФНРЈ је нотом упућеној 26. маја 1961. године предложила Влади ДР Немачке да је требало да се поведу преговори између две земље у циљу решавања отворених питања која су потицала од пре и током Другог светског рата. То су била следећа потраживања:

1. Потраживања из социјалног осигурања;
2. Приватно-правна потраживања;
3. Потраживања дела салда клириншких рачуна који је настао на основу лиферација добара из Југославије употребљених на територији Демократске Републике Немачке.¹³⁰

Посланство Демократске Републике Немачке у Београду је саопштило Државном секретаријату иностраних послова ФНРЈ да је Влада у Панкову била спремна да одмах приступи преговорима по предложеним питањима, при чему је представник Посланства изричито нагласио да Влада Немачке Демократске Републике ни у ком погледу није везивала ове преговоре са питањем Уговора о миру.¹³¹ Упркос неколико ургенција са југословенске стране, Влада ДР Немачке није одредила термин за почетак преговора, већ

¹²⁹ Исто

¹³⁰ Исто

¹³¹ АЈ, ф. 837, I-5-b/82

је 13. марта 1962. године предала ДСИП ФНРЈ Aide memoire којим је практично повукла свој првобитни пристанак на преговоре о предложеним питањима. Измену свог става Влада из Панкова је оправдала тиме да југословенски захтеви спадају у домен репарација које по одредбама Потсдамског споразума Југославија треба да наплати од СР Немачке, због чега они нису ни могли да буду постављани Немачкој Демократској Републици.¹³²

Југословенска влада није могла да прихвати становиште Владе ДР Немачке да питања постављена у југословенском Aide memoire-у од 26. маја 1961. године спадају у домен захтева које треба да буду решени у оквиру репарација. Према Потсдамском споразуму репарације треба да у највећој могућој мери обештете чланове тзв. антихитлеровске коалиције „за губитке и патње“ претрпљене за време Другог светског рата. Обавеза Немачке је била да на овој основи обештети жртве агресије ни у ком случају није значило да се послератна Немачка ослобађала свих осталих обавеза који су проистицали из других правних основа. Ово је нарочито било јасно за потраживања из области социјалног осигурања. Није било никаквих разлога да југословенски радници, који су пре и током Другог светског рата радили на територији данашње Источне Немачке и ту плаћали доприносе за социјално осигурање, не остваре у пуној мери своја права из тог осигурања, а још мање би било оправдано да је терет остварења оваквих права носило југословенско социјално осигурање. Оваква права из социјалног осигурања су већ била искључена из Париског споразума о репарацијама, као и да је Савезна Република Немачка, независно од решења репарација, већ то питање регулисала са Југославијом за југословенске раднике који су пре и за време рата радили на њеној данашњој територији. Ни обавезе плаћања приватно-правних дугова нису се могли подвести под појам репарационе обавезе, па и оне морају бити регулисане независно од репарација. Што се тичало југословенског потраживања за исплату дела клириншког салда, несумљива је чињеница да је његов део настао на основу робне размене између окупиране територије Краљевине Југославије и оног дела територије Трећег Рајха који су након рата сачињавали ДР Немачку, која није била у директној вези са ратом, и оправдано је да одговарајући део регулише ДР Немачка, независно од питања репарација.¹³³

¹³² Исто

¹³³ Исто

У погледу југословенских захтева за накнаду вредности добара која су за време Другог светског рата одвучена из окупираних подручја Краљевине Југославије а после завршетка рата идентификована на територији Немачке Демократске Републике, али из познатих разлога нису реституисана, Влада ФНРЈ се није могла сагласити са схватањем Владе ДР Немачке да је то питање требало схватати ликвидираним решењем Совјетске Контролне комисије, поста та добра не само да нису била враћена ФНРЈ, него су још и употребљена у корист економије Немачке Демократске Републике после Другог светског рата.¹³⁴

Југословенска влада је сматрала да није постојала потреба да две стране пре почетка преговора о југословенским потраживањима према ДР Немачкој. Југословенска потраживања нису се могла сматрати репарационим потраживањима, пошто су се она заснивала на посебним, од репарација различитим правним основама. Влада ФНРЈ је у ноти упућеној Влади у Панкову упозорила да су неосноване тврдње да су после 9. маја 1945. године вршене било какве репарационе испоруке у корист тадашње ДФЈ тј. ФНРЈ из Совјетске окупационе зоне (нем. Sowjetische Besatzungszone). Све испоруке из те Зоне вршене су у Југославији искључиво на основу трговинског споразума између ФНРЈ и Совјетске војне администрације у Немачкој. Решење захтева ФНРЈ према ДР Немачкој није било у супротности са међународним правом, нити је било зависно од Уговора о миру. Југословенска влада у Београду је зато тада остала чврсто при својим ставовима у вези што скоријег покретања преговора за задовољење својих захтева. Решавање ових питања је требало да значајно допринесе даљој сарадњи две државе.¹³⁵

Посланик ДР Немачке у Југославији, Елеонора Штајмер, уручила је 17. новембра 1962. године државном секретару иностраних послова Константину Кочи Поповићу источнонемачки одговор на ноту ДСИП ФНРЈ. У овој ноти Влада из Панкова је изнела свој став да сва југословенска потраживања из времена рата- клириншки дуг, реституције, потраживања из социјалног осигурања- спадају у област репарација за чију су наплату били упућени, према Потсдамском уговору на Западно Немачку. Показали су једино спремност да поведу преговоре о потраживањима из социјалног осигурања. Источни Немци су у својој ноти истакли, да је Потсдамским споразумом утврђено да је за

¹³⁴ Исто

¹³⁵ Исто

ДФЈ/ФНРЈ требало да се исплаћује репарација за целу Немачку са подручја СР Немачке, раније Тризоније односно Бизоније. Сматрали су да се није могло направити поређење са НДР која је имала обавезе према источном репарационом подручју, у којој се ФНРЈ није убрајала. „Да би се неко потраживање могло сматрати као репарација, једини критеријум је био да се види да ли је неиспуњавање потраживања било последица рата или није“. Оспорили су југословенску тврдњу да су се потраживања наведена у Ноти ДСИП ФНРЈ од 7. маја 1962. године, заснивала на робној размени и да зато нису била у непосредној вези са ратом. Али, према мишљењу Владе у Панкову, Други светски рат је имао карактер тоталног рата који је у великој мери онемогућио прављење разлика између непосредне и посредне везе са ратом. Источнонемачка влада је навела да је од закључења споразума између између Владе ДР Немачке и Совјетске контролне комисије о обустављању реституција потписаног 1950. године протекло 12 година и да Влада ФНРЈ за то време није уложила никакав протест против обавезног карактера овог споразума. Чак је и у вези питања потраживања из социјалног осигурања, ДР Немачка се искључиво позивала на Париски споразум о репарацијама, сврставајући и ово питање у репарационе захтеве усмерене на СР Немачку. Али је Влада DDR-а (Deutsche Demokratische Republik) на крају изразила спремност да са Владом ФНРЈ ступи у преговоре о плаћањима по основу социјалног осигурања. Предложили су да се преговори воде у Источном Берлину.¹³⁶

7. Период билатералне сарадње кроз призму Југословенско-совјетских односа

Динамика и интензитет односа између ФНРЈ/СФРЈ и НДР зависио пре свега од односа Југославије и Совјетског Савеза. НДР као најважнији сателит Москве, најзападнија комунистичка земља, обликовао је своју државну и партијску политику према директивама КПСС-а. До 1948. године, представници КП Немачке, тј. ЈСПН, били су јако позитивно настројени према ФНРЈ и КП Југославији. Пре свега хвалили су унутрашњополитички и привредни развој Југославије, исказивали неизмерну захвалност у вези питања немачких ратних заробљеника са југословенске територије, који су имали

¹³⁶ Исто

добар третман и сукцесивно, све до 1950. године су пуштани назад у Совјетску окупациону зону тј. Демократску Републику Немачку. Међу њима су деловали чланови КП Немачке, који су настојали да их преваспитају у идеолошком смислу. У своме говору одржаном 10.11.1958. године у Москви, поводом посете пољске државне делегације СССР-у, први секретар КПСС и председник Владе Никита Хрушчов поставио је питање савезничким обавеза према Берлину, наговештавајући да ће СССР све своје функције у Берлину предати Влади ДР Немачке. Према мишљењу Правног савета ДСИП ФНРЈ тај је говор је, са једне стране, представљао политичко обећање ДР Немачкој да ће добити пуну власт у источној зони, укључујући ту и делове Западног Берлина.¹³⁷

Прво одељење ДСИП ФНРЈ је 7. маја 1962. године упутило Кабинету Председника Републике нацрт ноте о предратним и ратним потраживањима, који су правни стручњаци из ДСИП предложили да се упути МИП НДР преко Посланства ФНРЈ у источном Берлину. У нацрту ноте, поред краћег изношења историјата овог питања и ставова источне немачке стране изнето је образложење којим је побијало тврђење Владе НДР да се претежни део југословенских захтева, укључујући и потраживања из социјалног осигурањ, тј. на репарације за чију смо наплату према Потсдамског споразуму упућени на СР Немачку и да се према томе нису могли потстављати ДР Немачкој. По појединим основама потраживања ФНРЈ дато је било краће образложење из којег се видело да су југословенски захтеви били базирани на мђународном праву и послератним уговорима. Одбацивао се покушај условљавања и повезивања потраживања са Уговором о миру. Закључак стручњака из ДСИП је био да је било боље да се на Aide memoire НДР одговори нотом, јер би се тако дао озбиљнији нагласак југословенским ставовима. Влада из Панкова је у том тренутку поново бојкотовала југословенске представнике- игнорисање југословенске делегације на Лајпцишком сајму, необјављивање у штампи присуство југословенске синдикалне делегације на прослави 1. маја у источном Берлину.¹³⁸

ДСИП је раније, 26.5.1961. године упутило Aide memoire Влади ДР Немачке да се поведу преговори између две земље у циљу решавања отворених питања која потичу од пре и из времена рата, а односе се на потраживања- из социјалног осигурања, приватно-правна потраживања, потраживања дела салда клириншких рачуна који је настао на основу

¹³⁷ Ђ. Tripković, *Jugoslavija-SSSR 1956-1971*, Beograd 2012, стр. 110

¹³⁸ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-45

лиферација добара из ФНРЈ употребљених на територији ДР Немачке; потраживање на име накнаде нереституисаних југословенских добара идентификованих после Другог светског рата на територији ДР Немачке.¹³⁹

Посланство ДРН је 2.октобра 1961. године саопштило ДСИП да је Влада НДР била спремна да одмах присуствује преговорима по предложеним питањима, при чему је представник Посланства био изричито нагласио да Влада НДР ова потраживања није везивала за Уговор о миру. Источнонемачка страна је најпре сагласила на предложени датум, од стране Београда, за отпочињање преговора. Међутим, Влада из Панкова се није оглашавала за термин почетка преговора, већ је 13. марта 1962. године предала ДСИП ФНРЈ Aide memoire којим је практично повукла свој пристанак на преговоре о предложеним питањима. Измену свог става Влада ДРН је оправдавала тиме да су југословенски захтеви спадали у домен репарација које по одредбама Потдамског споразума Југославија треба да наплати од СР Немачке.¹⁴⁰

Југословенска страна, са друге стране, није могла да прихвати становиште Владе ДРН да питања која је поставила у свом Aide memoire-у од 26.5.1961. године спадају у домен захтева који треба да буду решени у оквиру репарација. Према Потдамском споразуму репарације је требало да у највећој мери обештете чланове антихитлеровске коалиције за „губитке и патње“ претрпљене за време рата. Обавеза Немачке да на овој основи обештети жртве агресије ни у ком случају не може да се тако тумачи да се она истовремено ослобађала свих осталих обавеза које су проистицале из било којих других правних основа. Ово је било нарочито јасно код питања социјалног осигурања. Није било никаквог разлога да југословенски радници, који су пре и за време рата радили на територији касније ДР Немачке и ту плаћали доприносе за социјално осигурање, не остваре у пуној мери своја права из тог осигурања. Још мало би било оправдано да терет остварења тих права носи југословенско социјално осигурање. Таква права из социјалног осигурања су била изричито искључена из Париског споразума о репарацијама, као и да је СР Немачка, независно од решења репарација, већ то питање регулисала са ФНРЈ за југословенске раднике који су пре и за време рата радили на њеној територији. Ни обавезе плаћања приватно-правних дугова нису се могли подвести под репарације.Југословенско

¹³⁹ Исто

¹⁴⁰ Исто

потраживање за исплату дела клириншког салда, несумљиво је било да је његов део настао на основу робне размене између окупираних територија Краљевине Југославије и оног дела територије Трећег рајха која после сачињавала ДР Немачку, која није била у директној вези са ратом. Зато је према мишљењу правних стручњака из ДСИП било оправдано да ДРН регулише одговарајући део независно од питања репарација.¹⁴¹

У погледу југословенског захтева за накнаду вредности добара која су за време рата одвучена из Краљевине Југославије и после рата идентификована на територије Совјетске окупационе зоне тј. касније НДР, али нису била реституисана, југословенска Влада није могла да се сагласи са схватањем Владе ДРН да је ово питање требало сматрати ликвидираним решењем совјетске Контролне комисије. Ова материјална добра, не само да нису била враћена ФНРЈ, него су још и употребљена у корист економије НДР после рата.¹⁴²

-Посланик ДР Немачке у Београду Елеонора Штајмер уручила је Кабинету Председника Републике брошуру „Историјски задатак Немачке Демократске Републике и будућност Немачке“. Ово су били документи који су донесени на Конгресу Националног Фронту демократске Немачке. Заменик шефа Протокола Председника Републике Бранко Рубињони се писменим путем захвалио Е. Штајмер на послатим документа, и пренео јој да ће Ј.Б.Т. прочитати брошуру чим буде имао времена.¹⁴³

У међувремену су у МИП ДР Немачке позивали амбасадоре источноевропских земаља и обавестили их о путу О. Гротеволу у земље Азије и Африке. Посланика М. Вошњака нису позивали. На крају су га примили Л. Болц и Винцер. Разговор се углавном водио око немачког и берлинског питања. Источнонемачки представници су углавном износили и бранили већ познате совјетске ставове. Винцер је навео да ће ако буде ликвидирани окупациони режим бити доведен у питање и даљи опстанак војних мисија у Берлину. Ово је изнео мислећи конкретно да Војну мисију ФНРЈ. Вошњак је поставио питање зашто није одобрена сала за приказивање филма „Суботом увече“. Болц је одговорио да филм није био подесан за приказивање пред њиховом публиком.¹⁴⁴

¹⁴¹ Исто

¹⁴² Исто

¹⁴³ Исто

¹⁴⁴ АЈ, ф. 507-IX, 86/III-50

Интервенција заменика министра иностраних послова Шваба поводом излагања Програма СКЈ на Лајпцишком сајму. Забелешка Митје Вошњака од 4. и 6. марта 1963. године. Шваб је познао Вошњака у хотел „Асторија“ у Лајпцигу и предавајући му један примерак Програма СКЈ на немачком, ставио примедбу зашто се Програм дели на штанду југословенских издавачких предузећа, а затим се исправио да се Програм формално није делио, али да је лежао међу проспектима, напола сакривен и да је могао да га узме ко је желео.¹⁴⁵

Уз забелешку је дата примедба да је накнадно утврђено да су предузећа „Просвета“ и „Нолит“ донели и изложили неколико примерака Програма СКЈ. Амбасадор СССР у НДР Михаил Георгијевич Первухин је коментарисао говоре Ј.Б. Тита након повратка из азијско-афричких држава. Рекао је да се Ј.Б.Т. љутио због говора Хрушчова на 21 Конгресу КПСС, а да тамо није ништа речено увредљиво према ФНРЈ. Такође је рекао да не може да буде само једна страна крива у питању сукоба ФНРЈ са НР Бугарском и Албаније.¹⁴⁶

Представници ДР Немачке у контактима са Посланством СФРЈ у источном Берлину су често покретали питање подизања ранга дипломатских представништава, образлажући то успешним економских и културних односа, решењем питања старих потраживања. Југословенско Посланство је на то питање полазило од ставова да је то питање чисто формалног карактера, да је у односима СФРЈ-НДР основно развијање садржајне сарадње и да томе тадашњи ранг представништава није правио никакав проблем. Приликом сусрета помоћника министра иностраних послова Кенига са југословенских послаником Ђуром Јовићем, позивајући се на реферат Јосипа Броза Тита са Петог пленума СКЈ, изразио је негодовање зашто је било потребно да СФРЈ и даље прави разлику између НДР и других социјалистичких држава.¹⁴⁷

ДСИП је био мишљења да у тадашњем моменту не би одговарало прихватање источнонемачког предлога из разлога. Прво, резултати у дотадашњој међусобној сарадњи показивали су да ниво представништва није био сметња за развој сарадње. НДР у односу на СФРЈ је у том моменту још увек показивала уздржаност (писање штампе, избегавање у неким доменама садржајне сарадње- инсистирање на закључењу конзуларне конвенције

¹⁴⁵ Исто

¹⁴⁶ Исто

¹⁴⁷ АЈ, 837, I-5-b/81-3

уместо решавања конкретних питања, везивање темпа сарадње за југословенско „поправљање“). Подизање ранга представништва би утицало у НДР буду позитивнији према СФРЈ. Друго, прихватање њиховог предлога негативно би се одразило на југословенске односе са СР Немачком, довело би до заоштравања, а то би посебно негативно утицало на тадашња настојања да се са СР Немачком регулишу одређена нерешена питања. Подизање тог нивоа, суштински не би дошло до промена у дипломатским односима, ни ДР Немачкој у тадашње тренутку (јул 1963. године) сем можда краткорочно пропагандно. Југословенима би штетило, јер би то довело до погоршавања или тоталног прекида југ. односа са СРН. То би такође утицало на успоравање тежњи за одређено регулисање односа СР Немачке- ИЕ земље, што би било од штете и за НДР и уопште би изазвало непотребно политичко заоштравање и негативно би се одразило на потребну атмосферу за решавање појединих спорних питања и на ширем плану.¹⁴⁸

Марко Никезић разговарао је са Елеонором Штајмер 23.7.1963. године. Штајмерова је предала Aide-memoire у коме је Влада у Панкову молила Владу у Београду да подржи захтев Владе НДР да јој се омогући да има званичног посматрача у седишту Уједињених Нација, као и да преко својих представника присуствује заседањима разних тела УН. Молила је да се СФРЈ заложи код несврстаних земаља као би и оне подржале тај захтев. Панков је настојао да са сличним захтевом иступи пред владе социјалистичких држава, али не и у државама у којима су имали само трговинска представништва.¹⁴⁹

Помоћника државног секретара Мирко Тепавац разговарао је са послаником ДРН Елеонором Штајмер на коктелу у пољској амбасди 16.4.1964. године о програму предстојеће посете Едварда Кардеља ДРН на челу парламентарне делегације. Изразила је чуђење што је дипломатски представник СФРЈ у источном Берлину Ђуро Јовић приликом разговора о програму посете парламентарне делегације СФРЈ, одбио да уврсти посету Берлинском зиду. Навела је да су раније зид обишли Вељко Влаховић и Милентије Поповић.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Исто

¹⁴⁹ Исто

¹⁵⁰ Исто

8. Београдска конфереција несврстаних земаља од 1. до 6. септембра 1961. године и „немачки проблем“

Проблем Немачке и Берлина била је још једна од осетљивих тема која се најдиректније односила на војне блокове, блоковско надметање Истока и Запада и мира у свету. Као додатни елемент овог хладноратовског сукобљавања била је изградња „антифашистичког одбрамбеног зида“ тј. Берлинског зида 13. августа 1961. године, који је требао „да буде штит“ од империјалистичког Запада. Југословенских државни врх је то питање сматрао „најосетљивијом тачком“ у којој су се сукобљавали политички и стратешки интереси два војна блока. Београду је било јасно да је за већину афроазијских земаља питање Немачке и Берлина било од другостепеног значаја и да му је поклањана пажња само у периодима када је оно својим развојем угрожавало мир у свету. За ФНРЈ то није било питање од „европског значаја“ нити проблем који је између себе требало да реше Исток и Запад. Постојање две Немачке је са југословенске стране сматрано реалношћу. Инсистирање на мењању постојећег стања једностраним акцијама било које стране, као и на спровођењу политике силе сматрано је у Београду опасним. Зато је Југославија сматрала да неангазоване земље треба да утичу и на Исток и на Запад да у постојећим околностима „заузму помирљиве и мање искључиве ставове“ и приступе преговорима, а то је значило да делују на прихватању „реалности створене ситуације око Немачке (две немачке државе)“ као објективне основе „за позитиван прилаз решавању самог немачког питања“.¹⁵¹

Јосип Броз Тито и државни секретар за иностране послове Коча Поповић водили су разговор са амбасадор САД у Београду Џорџом Кенаном јула 1961. године. Образлажући „подршку“ коју пружа СССР-у по питању Немачке, Јосип Броз Тито је изнео званичан став југословенске дипломатије да уколико је Немачка остајала наоружана морала је онда да остане и подељена. То приликом председник ФНРЈ је истакао да југословенски став по питању Немачке „сличан руском али не и исти“. У извештају који је непосредно након разговора упутио Стејт Департменту, Кенан је забележио да Југославија није желела да

¹⁵¹ Д. Богетић, Љ. Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6 септембра 1961*, Београд 2013, стр. 174; АЈ, ф. 837, I-4-а, *Немачка и Берлин, материјал за Београдску конференцију*.

види уједињену Немачку нити да војни ресурси Источне Немачке буду укључени у војне потенцијале Западне Немачке. То је, по америчком амбасадору, био основни разлог због којих су југословенски ставови били ближи совјетским него позицијама Запада.¹⁵²

Осмог јула 1961. године, после вишемесечног одлагања, Никита Сергејевич Хрушчов је у Москви примио Кочу Поповића. Био је то сигуран знак да ће совјетска политика- после периода у коме је настојала да онемогући реализацију идеје о окупљању лидера неангажованих- настојати да активно утиче на ставове учесника Конференције. У разговорима Хрушчова и Поповића није ни једном речју била споменута Београдска конференција, али се Хрушчов својски потрудио да шефу дипломатије ФНРЈ а тиме и југословенској дипломатији, наметне совјетске погледе на решавање „немачког питања“, ликвидације колонијализма и питања разоружања.¹⁵³

Месец август 1961. године био је испуњен бројним сусретима са дипломатским представницима СССР-а и САД. У разговору са помоћником државног секретара за иностране послове Ивом Вејводом, који је вођен само неколико дана пре отпочињања подизања Берлинског зида, амбасадор СССР-а у Београду Алексеј Алексејевич Јепишев је посебно упорно инсистирао на питању Немачке. Совјетска страна је на неки начин вршила притисак да Југославија у што краћем времену потписане сепаратни мира са ДР Немачком. Јепишев није био задовољан југословенским ставом по питању Берлина, и био је мишљења да су догађаји у Берлину били за односе социјалистичких земаља и Запада од највећег значаја после Другог светског рата и око њих се „није могло стајати по страни“.¹⁵⁴

Предстојећа конференција неангажованих земаља и „Берлински проблем“ били су основне теме поновног разговора који су 16. августа 1961. године, два дана после започињања изградње Берлинског зида, водили државни секретар за спољне послове Коча Поповић и совјетски амбасадор Јепишев. Суштину тих разговора су чинила подстицања „сумње“ у политику коју је водио Џавахарлал Нехру и изношење већ познатих совјетских ставова по питању Берлина.¹⁵⁵

¹⁵², Исто, стр. 173-174

¹⁵³ Д. Богетић, Љ. Димић, нав. дело, стр. 174

¹⁵⁴ АЈ, ф. 837, I-5-b, SSSR, Zabeleška o razgovoru Ive Vejvode, pomoćnika državnog sekretara za inostrane poslove sa Jepiševom, ambasadorom SSSR-a, od 11. avgusta 1961.

¹⁵⁵ АЈ, ф. 837, I-5-b, SSSR, Zabeleška o razgovoru državnog sekretara Koče Popovića sa ambasadorom SSSR-a Jepiševim, održanim 16. avgusta 1961.

Совјетски Савез је настојао да путем притиска осигура подршку учесника Београдске конференције по питању Берлина и Немачке. Југословенску страну су посебно бринули отворени захтеви за подршку и идентификовање са политиком „лагера“ у замену за позитивну оцену и јавну подршку Конференцији. Југословенска дипломатија је зато остала на својим раније изграђеним ставовима о опасности од немачког милитаризма, постојању две немачке државе, граници на Одри и Ниси и потреби за „неутрализацијом“ Немачке. У Москви је, са друге стране, преовладавало мишљење да око „немачког питања“, „питања ликвидације колонијализма“ и „питања разоружања“ не може бити неутралне политике нити неутралних земаља. Никита Сергејевич Хрушчов је неутралност према овим питањима сматрао као „директну помоћ империјализму и јачање његових снага“.¹⁵⁶

Током другог, трећег и четвртог дана рада, у дебати о Немачкој, наглашена је била неминовност признања две Немачке. За очување слободног прилаза Западном Берлину, изјаснили су се сви учесници осим Кубе. Џавахарлал Нехру, председник владе Индије, сматрао је да по питању Берлина треба водити реалну политику и уважавати чињенице. Проблем Немачке и Берлина, Јосип Броз Тито је оцењивао као „злослутан“. Постојање две Немачке за њега је била реална чињеница проистекла из наслеђа Другог светског рата. Сматрао је да је „кратковида“ политика великих сила пресудно утицала да процеси милитаризације однесу превагу над демократизацијом немачког друштва, и довело свет на ивицу рата током „Берлинске кризе“. Није такође сматрао ни да је евентуално совјетско потписивање мировног уговора са Демократском Републиком Немачком био повод за нови сукоб између два блока. Био је убеђен да о постојећем „немачком проблему“ треба „преговарати и наћи бар неко привремено решење, које не би прејудицирало касније дефинитивно рјешавање тог питања“. Сматрао је да се „немачки проблем“ не треба „конзервирати“ јер је сматрао да би тај проблем могао ескалирати као „жариште новог сукоба“ у заоштреним међународним односима.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Д. Богетић, Љ. Димић, нав. дело, стр. 181-182

¹⁵⁷ АЈ, ф. 837, I-4-а, Београдска конференција, Govor predsednika Tita u generalnoj debati, 3.9.1961,

9. Закључак

Свеукупни односи Југославије и Демократске Републике Немачке од првих, незваничних контаката непосредно након завршетка Другог светског рата па до прве половине 60-тих година, имали су своје успоне и падове. У првом периоду, контакти између Комунистичке партије Југославије и Комунистичке партије Немачке тј. Јединствене социјалистичке партије Немачке били су срдачни, у „духу пролетерског интернационализма“. Нова Југославија, са својим политичким, државним и друштвеним уређењем била је узор и идеал источнонемачким комунистима из Совјетске окупационе зоне. Овакав „позитиван“ поглед на Југославију усмеравала је Совјетска комунистичка партија (бољшевика) на челу са Јосифом Висаионовичем Стаљином. Добро третирање немачких ратних заробљеника на територији Југославије, пропагандни рад међу њима у духу социјализма и њихово сукцесивно репатрирање назад у Немачку, повољно је утицало на источнонемачке комунисте на челу са Валтером Улбрихтом.

Међутим, након Резолуције Информбироа о стању у КПЈ из 1948. године, Источна Немачка, као „највернији сателит“ Москве и СКП(б) мења свој политички курс према Југославији и политици Јосипа Броза Тита. Она постаје предводник оштре кампање земаља социјалистичког лагера уперене против ФНРЈ. Овакво стање траје до 1955/56. године и потписања Београдске и Московске декларације тј. до поновног отопљавања односа на релацији Београд- Москва. Оваква „позитивна“ гледишта диригована од стране КПСС-а, трајала су свега пар месеци након успостављања редовних дипломатских односа Београда и Панкова, октобра 1957. године, тачније до априла 1958. године и VII Конгреса СКЈ у Љубљани. У периоду тзв. другог југословенског- совјетског спора, ДР Немачка углавном није директно критиковала политику Београда, али је, под притиском КПСС-а, у својим партијским преко својих новина и публикација осуђивала југословенски „ревизионизам“. Међутим, са друге стране, велики број источнонемачких руководиоца и комуниста се незванично, и прикривено, дивио несврстаној политици коју су водили Јосип Броз Тито и његови сарадници.

Сукоб на релацији Москва-Пекинг, односно идеолошко неслагање и критика политике Комунистичке Партије Кине на челу са Мао Це Тунгом, усмерио је поново Москву и њеног председника владе и вођу комуниста Никиту Сергејевича Хрушчова на Федеративну Народну Републику Југославију. Наступио је поново период побољшавања односа Југославије и Др Немачке. Совјети су морали да за своју спољну политику поново придобију Југословене, лидере у Покрету несврстаних, страхујући од притиска Запада. Иако званично нису подржале одржавање Београдске конференције несврстаних држава, која је одржана од 1. до 6. септембра у Београду, државно и партијско руководство Совјетског Савеза и ДР Немачке препознало је политички потенцијал политике „трећег пута“ у решавању „немачког питања“ у корист Источног блока. Прва земља социјализма је тако влади у Панкову задала нови политички курс према Београду који је било потребно да следи.

У току 1962. и 1963. године докле овај истраживачки рад досеже нису се дешавале значајне промене у билатералним односима социјалистичке Југославије и Демократске Републике Немачке, изузев потписивање Културне конвенције и Споразума о научно-техничкој сарадњи. Питање подизања ранга дипломатских представништва у Београду и Источном Берлину на ниво амбасада остављено је за каснији период.

10. Коришћени извори и литература

Необјављена архивска грађа

Архив Југославије:

Фонд 507-IX: Комисија за међународне односе ЦК СКЈ и СО ССРНЈ

Фонд 559: Савезна комисија за културне везе са иностранством

Фонд 836: Канцеларија Маршала Југославије

Фонд 837: Кабинет Председника Републике

Објављена архивска грађа

Материјали о европског безбедности и сарадњи (Институт за међународну политику и привреду), Београд 1969

Литература

Vogetić Dragan, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006

Богетић Драган, Димић Љубодраг, *Београдска конференција неслврстаних земаља 1-6 септембра 1961*, Београд 2013

Bekić Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988

Grupa autora, *Kratka istorija Nemačke*, Beograd 2009

Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2014

Фулбрук Мери, *Кратка историја Немачке*, Београд 2013

Katić Dragoljub, *Savremena Nemačka*, Beograd 1968

Nećak, Dušan, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, Zagreb 2004.

McCauley, Martin, *The German Democratic Republic since 1945*, London 1983

Пешић Душан, *Виђења на Одри и Ниси, Демократска Република Немачка*, Београд 1964

Petranović, Branko, Štrbac, Čedomir, Stojanović, Stanislav, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, Београд 1973

Раденковић Д., Ђорђе, *Немачка велико питање Европе*, Београд 1951

Триковић, Ђоко, *Jugoslavija-SSSR 1956-1971*, Београд 2013

Štrbac Čedomir, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Београд 1984